

ALMOST CERTAINLY,
HOWEVER THE FIRST
ESSENTIAL COMPONENT
OF SOCIAL JUSTICE IS
ADEQUATE FOOD FOR
ALL MANKIND.

NORMAN BORLAUG

Cultureel adequate voeding als universeel mensenrecht?

Een vergelijkende studie van twee vluchtelingensituaties

Cultureel adequate voeding als universeel mensenrecht?

Een vergelijkende studie van twee vluchtelingen
situaties

Bachelorscriptie van Nienke Terpstra

Studentnummer: s0827630

Begeleider: Dr. Tessa Minter

Instituut: Universiteit Leiden, Faculteit Sociale Wetenschappen

Vakgroep: Culturele Antropologie & Ontwikkelingssociologie

Datum: 13-06-2013

Aantal woorden: 14101

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	3
Onderzoeksvragen en methodologie	6
I. HET RECHT OP ADEQUATE VOEDING: DE KADERS	9
Adequate voeding: biologisch of cultureel	9
Adequate voeding: de rol van taboes	11
Adequate voeding: ethiek	13
<i>Consequentialisme versus nonconsequentialisme</i>	13
<i>Mensenrechtenartikelen en ethiek</i>	15
Adequate voeding: een universeel recht?	17
Adequate voeding: een voorrecht?	20
II. VLUCHTELINGENKAMP KAKUMA	20
Kakuma in een notendop	21
Locatie van Kakuma	25
Kakuma: wie doet wat?	28
Kakuma: adequate voeding en voedselgewoonten	31
<i>Verschillende doeleinden van voedselhulp</i>	31
Verkoop van voedsel	32
Informatie over voeding	33
<i>Humanitarian Cheating</i>	35
Vluchtelingenperceptie op Kakuma	37
III. VLUCHTELINGEN VAN DE KOSOVO-OORLOG	38
Kosovo: Van de Balkanoorlogen tot de Kosovo-oorlog	39
De vluchtelingen uit Kosovo	42
<i>Albanese Kosovaren</i>	42
<i>Roma</i>	43
Vluchtelingen in Macedonië	45

<i>Voeding in Macedonische vluchtelingenkampen</i>	48
Vluchtelingen in Albanië	50
<i>Voeding in Albanese vluchtelingenkampen</i>	50
IV. HET RECHT OP ADEQUATE VOEDING: DE ARGUMENTEN & CONCLUSIE	51
LITERATUURLIJST	58

INLEIDING

Wereldwijd zijn er 16 miljoen mensen op de vlucht buiten hun eigen land. Als we daarbij het aantal mensen optellen dat op de vlucht is binnen eigen land, de Internally Displaced People, dan komt het in totaal neer op 42 miljoen mensen (UNHCR 2012). Vluchtelingen genieten niet altijd de onvoorwaardelijke steun van het gastland en worden in het algemeen niet beschermd door hun land van herkomst. Over de hele wereld heeft ieder mens recht op voldoende adequate voeding, zoals benadrukt in artikel 25 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens¹:

“Everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well-being of himself and of his family, including food, clothing, housing and medical care and necessary social services, and the right to security in the event of unemployment, sickness, disability, widowhood, old age or other lack of livelihood in circumstances beyond his control.”

Daarnaast wordt het mensenrecht op adequate voeding pas gerealiseerd als mensen in waardigheid kunnen leven, zoals vermeld in artikel 11 van de ECOSOC (Economic and Social Council):

“when every man, woman, and child, alone or in community with others, [has] physical and economic access at all times to adequate food or means for its procurement. It protects the right of all human beings to live in dignity, free from hunger, food insecurity and malnutrition.”

¹http://www.unhcr.nl/fileadmin/user_upload/pdf/De_Staat_van_de_Vluchtelingen_in_de_Wereld_2012.pdf

Het mensenrecht op adequate voeding is een recht dat in de praktijk vaak moeilijk te realiseren valt. In het jaar 2000 zijn acht millenniumdoelen gesteld. Het eerste doel is om armoede te halveren en ervoor te zorgen dat minder mensen honger lijden. Om de ambities kans van slagen te geven wordt de realisering nauwgezet gemonitord. Voor vluchtelingen gaat deze aanpak echter niet op. Vluchtelingen zijn in het algemeen stateloos en vallen niet onder één categorie of één land. Daarnaast leeft twee derde van het wereldwijde aantal vluchtelingen in stedelijke gebieden, tegenover een derde van de vluchtelingen in kampen. Mede door het grote aantal urbane vluchtelingen is het moeilijk te achterhalen in hoeverre het mensenrecht op adequate voeding voor vluchtelingen gerealiseerd wordt.

De maatschappelijke relevantie van deze scriptie ligt vooral in het gegeven dat er nog steeds miljoenen vluchtelingen zijn die ver verwijderd zijn van de universele standaarden van adequate voedselvoorziening. De vraag waar het in deze scriptie hoofdzakelijk om gaat is:

'Moeten culturele waarden en belangen worden meegenomen in het vaststellen van de standaarden voor adequate voeding voor vluchtelingen?'

In de uitgebreide relevante literatuur komt al snel de neiging tot generaliseren aan het licht als het gaat om vluchtelingen in het algemeen. Vaak worden vergelijkingen gemaakt tussen vluchtelingenkampen op de Balkan in de jaren '90 en Afrikaanse vluchtelingenkampen. Deze generalisaties zijn in het algemeen tweeledig. Allereerst wordt er vaak zonder twijfel aangenomen dat vluchtelingen op de Balkan beter af waren dan de meeste vluchtelingen in Afrika. Daarnaast wordt er in de literatuur ook vaak vanuit gegaan dat Westerse normen, als het gaat om adequate voeding, ook toegepast moeten worden in niet-westerse vluchtelingenkampen.

Een greep uit vergelijkingen tussen Afrikaanse vluchtelingenkampen en Kosovaarse vluchtelingenkampen uit de literatuur:

"There is a wide gap between the amount of resources devoted to camps in the Balkans and camps for African refugees. For example, the UN High Commissioner for refugees spends about 11 cents a day for each refugee in Africa, as opposed to \$1.23 for every refugee in the Balkans. Often, Kosovar Albanians receive food rations consisting of coffee, foil-wrapped cheeses, fruit tarts and chicken pate. And these refugees, unlike their African counterparts, are not dying of cholera and other public health-related diseases (UNHCR 2005: 105) . "

"In Africa, we don't have special food or diets. There are no diabetics in the camps," she said. "They just die (Miller in Times May 21th, 1999)."

"The life in Africa is far more simple. To maintain the dignity and lifestyle of Europeans is far more difficult (Kent 2000: 4)."

"Refugees in Eritrea "are just being ignored for the large part because of Kosovo," she said. "Everybody is focused on Kosovo, because it's a serious situation, and because of peer pressure (Miller in Times May 21th, 1999)."

"Here in Africa, we see people who have walked naked, without a thread on their back, who don't have a grain of rice," said Nina Galbe, a Nairobi-based spokeswoman for the International Committee of the Red Cross. "With all due respect to the horrors the people of Kosovo have suffered, they are dressed in their winter clothes; the babies are kept in their blankets. They are not malnourished (Kent 2000:4)."

Wat voortdurend opvalt bij het lezen van deze uitspraken is het gebrek aan een empirische basis. Het lijkt zelfs alsof er ingespeeld wordt op bestaande sluimerende vooroordelen en aannames zonder deze met daadwerkelijke feiten te onderbouwen.

ONDERZOEKSVRAGEN EN METHODOLOGIE

In deze scriptie onderzoek ik of culturele waarden en belangen worden meegenomen in de vaststelling van de voedselstandaarden vluchtelingen, maar ook of de stellige vergelijkingen die gemaakt worden tussen vluchtelingenkampen in Afrika en op de Balkan gegrond zijn. Om een redelijke vergelijking te kunnen maken heb ik gekozen voor twee contrasterende casestudies, die hieronder nader worden toegelicht.

In deze scriptie ga ik in op de verscheidene deelvragen, waarmee uiteindelijk een antwoord gegeven kan worden op de hoofdvraag *'Moeten culturele waarden en belangen worden meegenomen in het vaststellen van de standaarden voor adequate voeding voor vluchtelingen?'* Daarnaast wil ik als een rode draad de bestaande vooroordelen over vluchtelingen en adequate voeding aanhouden.

Om antwoord te kunnen geven op de verschillende deelvragen maak ik gebruik van discussies en bevindingen in de bestaande literatuur in het eerste hoofdstuk. Dit in combinatie met twee casussen van vluchtelingenkampen waarmee de theorie aan de empirie wordt getoetst. De eerste casus is over vluchtelingenkamp Kakuma en de tweede casus is een verzameling van vluchtelingenkampen die ik onder de noemer Kosovaarse vluchtelingenkampen plaats. Het zijn twee casussen van verschillende aard. De eerste casestudie over Kakuma gaat over een kamp dat al meer dan dertig jaar bestaat. De tweede casestudie gaat over de Kosovaarse vluchtelingen tijdens de Kosovo-oorlog.

Aan de ene kant is het moeilijk om een werkelijke vergelijking te maken tussen beide casussen, omdat Kakuma een langdurig vluchtelingenkamp is met inmiddels derde generatie vluchtelingen en de Kosovaarse vluchtelingenkampen hooguit enkele jaren bestonden.

Aan de andere kant waren er ook mogelijkheden, omdat het in deze scriptie specifiek gaat over het recht op adequate voeding. In beide casussen schets ik een feitelijk beeld van de situatie. In het discussiestuk worden deze beide casussen verbonden aan de theorie en nieuwe vragen en theorieën die zijn ontstaan na het schrijven van de beide casussen.

Deze scriptie gaat over grote, abstracte onderwerpen die in praktijk worden gebracht op kleine schaal, namelijk in twee vluchtelingensituaties. De grote uitdaging van dit onderwerp was voor mij om niet de rode draad uit het oog te verliezen. Een moeilijke opgave met de oneindige literatuur die ook zo beperkt leek op sommige momenten. Tijdens het schrijven heeft de scriptie een andere wending gekregen, omdat ik vaak opmerkte dat er door een aantal auteurs uitspraken werden gedaan die door hen niet gefundeerd werden. Ook viel het mij op dat, voornamelijk in de Kakuma casus, er een grote nadruk lag op biologisch adequate voeding en hoe ervoor moest worden gezorgd dat dit gerealiseerd kon worden. Dit lijkt mij opmerkelijk, omdat naar mijn mening, na het lezen van verschillende etnografieën en casussen, het probleem niet slechts leek te liggen bij het gebrek aan biologisch adequate voeding maar meer aan de acceptatie ervan.

In het eerste hoofdstuk worden de vijf deelvragen geformuleerd. Deze deelvragen worden meegenomen in de analyse van de twee casussen en beantwoord in het discussie en conclusiestuk.

Als eerste behandel ik in hoofdstuk de vraag: *Wat zijn de implicaties en interpretaties van het universele mensenrecht op adequate voeding?* Bij deze vraag besteed ik aandacht aan de definities in de verschillende mensenrechtenartikelen over adequate voeding en het verschil tussen biologisch en cultureel adequate voeding. Ook ga ik in dit hoofdstuk in op de implicaties en interpretaties die verbonden zijn aan de letterlijke definities van het mensenrecht op voeding.

Voorts behandel ik de volgende vraag: *Wat is de rol van taboes en culturele gewoonten in de realisatie van het mensenrecht op voeding?* Hierbij maak ik gebruik van verschillende theorieën binnen de antropologie over voedsel.

Ten derde verbind ik de twee belangrijkste mensenrechtenartikelen omtrent adequate voeding (artikel 25 en ECOSOC artikel 11) met twee ethische stromingen. De volgende vraag is hierbij geformuleerd: *Wat zijn de ethische overwegingen als het neerkomt op het universele mensenrecht op adequate voeding?* Hierbij gaat het om de implicaties van twee ethische stromingen die van invloed zijn op het mensenrecht op adequate voeding, het consequentialisme en het non-consequentialisme.

Ten vierde stel ik de universaliteit van de mensenrechten en dan met name

het mensenrecht op adequate voeding ter discussie. Bij deze discussie wordt de vraag behandeld: *Kan het mensenrecht op adequate voeding een universeel recht zijn?*

Tot slot wil ik in deze scriptie aandacht besteden aan de heersende vooroordelen over de vergelijking tussen Afrikaanse vluchtelingenkampen en vluchtelingenkampen op de Balkan. Hierbij behandel ik de vraag: *In hoeverre is de vergelijkende literatuur over voedselvoorziening in Afrikaanse vluchtelingenkampen en vluchtelingenkampen op de Balkan gebaseerd op empirisch bewijs?*

Deze vraag heeft geen betrekking op de hoofdvraag en zal een aanvullend onderzoek zijn. De vraag is ontstaan na het lezen van een grote hoeveelheid literatuur over zowel vluchtelingen op de Balkan als vluchtelingen in Afrikaanse kampen. Veelvuldig kwam ik dergelijke aannames tegen, waarvan na nader onderzoek bleek dat ze niet of deels niet gebaseerd waren op empirisch bewijs.

I. HET RECHT OP ADEQUATE VOEDING: DE KADERS

Voor de beantwoording van de hoofdvraag: 'Moeten culturele waarden en belangen worden meegenomen in het vaststellen van de standaarden voor adequate voeding voor vluchtelingen?' is het belangrijk om verschillende begrippen die daarmee te maken hebben te analyseren en te verduidelijken. In dit hoofdstuk wordt aan de hand van vijf verschillende onderwerpen een theoretische basis gelegd voor de beantwoording van de vijf eerder genoemde deelvragen en uiteindelijk de hoofdvraag.

ADEQUATE VOEDING: BIOLOGISCH OF CULTUREEL

Universele mensenrechten gelden voor ieder persoon op aarde, zo ook het recht op adequate voeding. In deze paragraaf gaan we in op de implicaties en interpretaties van het universele mensenrecht op adequate voeding. Volgens de voormalige speciale VN Rapporteur Jean Ziegler, die wordt aangewezen door de United Nations Human Rights Council, betekent het recht op adequate voeding een bescherming om te leven in waardigheid, vrij van honger, onzekerheden rond voeding en ondervoeding (Ziegler et al. 2008; de Schutter 2012).

“The right to adequate food is a universal human right. It protects the right of all human beings to live in dignity, free from hunger, food insecurity and malnutrition. The right to food is not about charity, but about ensuring that all people have the capacity to feed themselves in dignity” (Ziegler et al. 2008: 8; de Schutter 2012).

Deze definitie is op te delen in verschillende delen, waarvan het eerste deel 'het recht op adequate voeding' is. Om dit eerste gedeelte te bespreken, ga ik in op de

betekenis van het woord 'adequaat'. Volgens het Van Dale woordenboek is de betekenis van adequaat: *geschikt voor het beoogde doel*. De Nederlandse vertaling van het Engelse woord adequate is toereikend (Van Dale woordenboek 2012).

Adequate voeding bestaat uit twee verschillende vormen, namelijk als biologisch adequaat en cultureel adequaat. Biologisch adequaat (toereikend) betekent dat voedsel niet alleen voorzien moet zijn van genoeg calorieën maar dat het daarnaast ook genoeg micronutriënten moet bevatten. Daarbij moet in het achterhoofd worden gehouden dat er niet slechts één mate van biologische toereikendheid is voor iedereen, maar dat toereikendheid van voedsel verschilt per persoon. Een zwangere vrouw heeft bijvoorbeeld behoefte aan andere hoeveelheden micronutriënten dan een adolescente jongen.

Los van de toereikendheid van voedsel uitgedrukt in biologische zin is er nog een andere vorm toereikendheid, namelijk de beschikbaarheid van en toegang tot cultureel adequate voeding. Als we praten over toereikendheid in culturele zin dan betekent het dat het voedsel dat wordt aangeboden cultureel aanvaardbaar moet zijn voor de mensen die het ontvangen. Bijvoorbeeld als hulpontvangers voedsel ontvangen dat zij niet mogen eten omdat het tegen hun geloof in gaat, dan is het cultureel gezien niet adequaat. In zaken zoals deze weigeren steunontvangers vaak het voedsel te eten of verkopen ze het liever aan derden in ruil voor geld om andere dingen te kopen die ze nodig hebben (van der Meulen 2009: 92; Wernaart 2009: 75).

ADEQUATE VOEDING: DE ROL VAN TABOES

Om culturele toereikendheid van voeding een plek binnen het analysekader van het recht op voeding te geven is het belangrijk om eerst te onderzoeken wat voedsel voor rol kan spelen binnen een samenleving. Deze paragraaf werpt een licht op de rol van taboes en culturele gewoonten in de definitie en de realisatie van het mensenrecht op voeding. Louise Fresco merkt in haar boek *Nieuwe Spijswetten* (2007) op dat mensen in het Westen de heiligheid van voedsel vaak niet meer zien. Ze bedoelt daarmee dat wij simpelweg niet meer nadenken over wat we in onze mond stoppen en geen besef meer hebben van onze mate van consumptie. In een groot deel van de samenlevingen spelen verschillende soorten voedsel een belangrijke rol, zo niet de belangrijkste rol in het dagelijkse leven (Fresco 2007).

Volgens antropoloog Claude Levi-Strauss is gebleken dat verschillende aspecten van een samenleving direct invloed kunnen hebben op de voedingsgebruiken van dezelfde samenleving en vice versa. Voedsel heeft volgens Levi Strauss niet slechts de functie dat een mens zichzelf ermee kan voeden, maar daarnaast vervullen voedingsmiddelen ook vele andere rollen in het dagelijks leven.

Allereerst wordt voedsel vaak volgens oude culturele tradities geproduceerd, waarin oude technieken worden gebruikt om gewassen te cultiveren. Tevens kan het bereiden van voedsel een sociale activiteit zijn waarin verschillende leden van het gezin een taak kunnen vervullen. Daarnaast dient de consumptie van traditioneel voedsel vaak als een culturele binding waar oude gewoonten, smaak en traditie in samen komen. Tenslotte kan het consumeren van bepaalde etenswaren functioneren als statussymbool of zelfs een identiteit weerspiegelen. Culturele gewoonten kunnen een reden zijn waarom het voedsel geconsumeerd of juist niet geconsumeerd wordt en zijn vaak ingebed in de cultuur (Levi Strauss 1966; Fresco 2007).

Een interessant element van deze gewoonten zijn voedseltaboes. Aan de ene kant zijn er wetenschappers die beargumenteren dat voedseltaboes bestaan om ervoor te zorgen dat schaarse hulpbronnen beschermd kunnen worden of om het menselijke individu te behoeden voor allergieën. Aan de andere kant zijn er ook

wetenschappers die betogen dat voedseltaboes, erkend door een specifieke groep mensen, helpen om de sociale cohesie binnen een groep te versterken en daarbij de identiteit van de groep te waarborgen. Het kan zo'n sterk gemeenschappelijk gevoel creëren dat er bij de leden van de specifieke groep een gevoel van 'belonging' ontstaat (Meyer-Rochow 2008: 2,3).

De grote vraag die ook speelde ten tijde van Mary Douglas en Marvin Harris, is waar de oorzaak-gevolgrelatie begint als het gaat om voedseltaboes.

Een voorbeeld dat zowel Harris als Douglas naar voren brengt is het taboe op het consumeren van varkensvlees. Harris (1998) beargumenteert in zijn boek *Good to eat; riddels of food and culture* dat er geen taboe rust op het eten van varkensvlees in het Midden Oosten vanwege religieuze overwegingen, maar dat de overwegingen van oorsprong voornamelijk van ecologische en socio-economische aard zijn. Hij beschrijft dat de reden om geen varkensvlees te eten een combinatie is van gebrek aan tijd en middelen om varkens te houden. Varkens hebben namelijk veel water nodig omdat zij niet aangepast zijn aan droge klimaten. Daarnaast concurreren varkens, omdat ze omnivoren zijn, met mensen om voedsel. Om die reden werden varkens in een andere categorie geplaatst dan melkvee en paarden, die voornamelijk planteneters zijn (Harris 1985; Meyer-Rochow 2008: 2).

Mary Douglas beargumenteert in haar boek *Purity and Danger* (1966) dat de religieuze en sociale redenen om geen varkensvlees te eten een bijzaak zijn van de praktische reden, dat varkens concurreren met voedsel van mensen.

Aan de ene kant kan het taboe op varkensvlees zijn ontstaan omdat duizenden jaren geleden verondersteld werd dat het eten van varkensvlees de gezondheid geen goed deed. In dat geval kan de verbondenheid die dit taboe creëerde onder de gelovigen een onbedoeld, maar wenselijk gevolg zijn. Deze redenering is echter ook om te draaien, waarin de verbondenheid ten grondslag ligt aan het gezamenlijke taboe (Douglas 1966; Rappaport 1967).

Juist vanwege de centrale positie in de samenleving is voedsel een perfect middel om rituelen te vormen. Voedseltaboes kunnen daarbij de ene groep onderscheiden van een andere groep.

Als we dit koppelen aan situaties waarin vluchtelingen terecht komen, dan

wordt een periode van daadwerkelijk het land verlaten en een (tijdelijke) nieuwe plek ergens anders zoeken, gezien als een crisissituatie waarin vluchtelingen zich zekere aanpassings- en overlevingsstrategieën eigen maken. Zulke korte termijnveranderingen in voedselinname zullen weinig effect hebben op de staat van gezondheid van een gezin. Wanneer vluchtelingen zich echter na de daadwerkelijke 'shock' periode moeten gaan aanpassen vraagt dit proces ingrijpende veranderingen in consumptiegewoonten (Pinstrup-Andersen 2011: 99; Codesal 2010).

Een vraag die naar aanleiding van deze passage gesteld kan worden is in hoeverre er in situaties van langdurige vluchtelingenkampen de voorkeur moet worden gegeven aan biologisch of cultureel adequate voeding.

ADEQUATE VOEDING: ETHIEK

In discussies over voedselzekerheid komt vaak het begrip ethiek naar voren. Is het ethisch verantwoord dat er zoveel voedsel weggegooid wordt terwijl er mensen doodgaan van de honger? Is het ethisch verantwoord om als overheid gedoneerd genetisch gemodificeerd voedsel te weigeren als er geen ander eten is? Deze paragraaf schetst een beeld van de ethische overwegingen als het gaat om het universele mensenrecht op adequate voeding.

Consequentialisme versus nonconsequentialisme

In de ethiek zijn er twee systemen die van toepassing zijn in de discussie over mensenrechten, het consequentialisme en nonconsequentialisme.

Consequentialisme is een stroming waarbij het gaat om het resultaat. De zin 'het doel heiligt de middelen' speelt een centrale rol binnen deze stroming. Het resultaat bepaalt dan ook of een actie ethisch verantwoord is of niet. Het mensenrechtenperspectief valt ook onder het consequentialisme. Zekere uitkomsten zijn gedefinieerd als ethisch verantwoorde uitkomsten en impliceren

verantwoordelijkheden om het recht na te leven of juist restricties om acties te voorkomen. Kortgezegd bepalen uitkomsten of consequenties in combinatie met de context wat ethisch is en wat niet (Shannon 2011: 17).

Jonsson (in Pinstруп-Andersen 2011: 307) bepleit in zijn artikel dat binnen het consequentialisme elk recht een plichtdrager moet hebben en dat de rechthebbenden duidelijk en actief aanspraak moeten kunnen maken op het recht door middel van 'entitlements'². 'Entitlements' zijn niet hetzelfde als het daadwerkelijke recht, maar een onderdeel van het recht waarop rechthebbenden aanspraak kunnen maken. Bijvoorbeeld bij het mensenrecht op voeding kan het recht op het krijgen van 2.100 kcal per dag een 'entitlement' zijn. Jonsson stelt dat aan 'entitlements' condities zijn verbonden zoals inkomsten, gender of raciale karakteristieken en geografische locatie (Pinstруп-Andersen 2011: 305-308).

Tegenover het consequentialisme staat het non-consequentialisme genoemd. In deze stroming gaat het er om dat de actie ethisch verantwoord is. Zelfs als met onjuist handelen een juist resultaat bereikt wordt dan is het ethisch niet verantwoord (Pinstруп-Andersen 2011: 306-308).

De discussie tussen deze twee stromingen is toepasbaar op het naleven van de mensenrechten en specifiek het naleven van het mensenrecht op adequate voeding voor vluchtelingen in een vluchtelingenkamp³.

Bij het consequentialistische gedachtengoed kan men zich afvragen wat het uiteindelijke doel is van het mensenrecht op voeding. Is de essentie dat de rechthebbenden na het ontvangen van 'adequate' voedselhulp de juiste verhoudingen aan nutriënten hebben ontvangen of dat ze het daadwerkelijk hebben ingenomen? Als vluchtelingen de juiste verhoudingen aan nutriënten en mineralen ontvangen via voedselhulp maar het voedsel verkopen omdat ze het cultureel gezien niet kunnen accepteren, is het dan nog wel ethisch verantwoord als in dit geval het

² Wegens het ontbreken van een toereikende Nederlandse vertaling gebruik ik hier het Engelse woord 'entitlement' = something that you have an official right to; the amount that you have the right to receive

³ In dit stuk wordt specifiek de nadruk gelegd op het verschil in context tussen vluchtelingen. De discussie over of het ethisch verantwoord zou zijn om cultureel adequate voeding te verschaffen aan vluchtelingen, terwijl vlak naast het kamp mensen wonen die niet onder de noemer 'vluchteling' vallen, maar wel evenveel recht hebben op adequate voeding wordt niet meegenomen vanwege ruimte technische overwegingen.

uiteindelijke doel niet bereikt wordt?

In de situatie die Jonnson schetst is het uiteindelijk doel dat het mensenrecht op adequate voeding verwezenlijkt wordt voor de rechthebbenden, alle mensen. Hoe dit ingevuld wordt en welke middelen gebruikt worden hangt af van de context.

Daarnaast ontstaat bij de non-consequentialistische denkwijze de vraag wanneer een handeling 'ethisch' is. Aan de ene kant kan 'ethisch handelen' gedefinieerd worden als een gelijke behandeling voor iedereen waarmee voorbij gegaan wordt aan de context van de situatie. Anderzijds kan 'ethisch handelen' juist betekenen zijn dat er rekening wordt gehouden met de context en verschillende belangen als het gaat om de rechthebbenden (Pinstrup-Andersen 2011: 306-308).

Mensenrechtenartikelen en ethiek

In de concrete inhoud van artikel 11 van de Economic and Social Council (ECOSOC) staat dat het recht op voeding niet alleen betekent dat mensen gevoed moeten worden, maar ook dat de beschikbaarheid van en toegang tot voedsel dat hun waardigheid waarborgt daarvan onderdeel is. Het recht op voeding wordt, volgens deze redenering, geschonden als niet alle onderdelen erkend en nageleefd worden (van der Meulen & Vlemminx 2009: 34-36; van der Meulen & Hospes 2009: 21).

In de definitie van ECOSOC artikel 11 staat verder de zin: 'It protects the rights of all human beings to live in dignity, free from hunger, food insecurity and malnutrition.'

Opvallend in deze zin is het noemen van het woord waardigheid. Volgens het Oxford woordenboek betekent het woord waardigheid (in het Engels 'dignity'):

- The state or quality of being worthy of honour or respect;
- A composed or serious manner or style: a sense of pride in oneself; self-respect.

Waardigheid, in de context van het recht op adequate voeding, betekent dat mensen de mogelijkheid moeten hebben om hun culturele waarden en gewoonten te beschermen. Vluchtelingen hebben in hun vlucht vaak al hun materiële goederen en

soms zelfs alles achtergelaten. Het enige wat zij nog over hebben en kunnen delen zijn hun culturele waarden en gewoonten. Als we beargumenteren dat cultureel adequate voeding adequaat is als het tegemoet komt aan de culturele eisen en behoeften van de betreffende vluchtelingen en ondertussen ook bijdraagt aan het behouden van een zeker gevoel van waardigheid en zelfrespect, moet de voedselhulp dan niet toegepast worden op de culturele vraag van vluchtelingen? Of is dat niet mogelijk omdat er een universele definitie is van rechten voor vluchtelingen, waardoor elke vluchteling gelijk moet worden behandeld? Behalve dat moeten we ons afvragen wiens verantwoordelijkheid het is om ervoor te zorgen dat vluchtelingen door middel van cultureel adequate voeding de mogelijkheid hebben om in waardigheid te leven (Anderson 2009: 116-118; Hadiprayitno 2009: 142).

Met behulp van de twee casussen van Kakuma Vluchtelingenkamp en de Kosovaarse vluchtelingenkampen wordt er ingegaan op de vraag wie er verantwoordelijk is en wie de verantwoordelijkheid daadwerkelijk neemt als het gaat om het recht en de 'entitlements' van de rechthebbenden, de vluchtelingen.

ADEQUATE VOEDING: EEN UNIVERSEEL RECHT?

Het recht op adequate voeding is een universeel recht. Er blijkt echter uit verschillende voorbeelden uit de praktijk, die later nog gespecificeerd worden in de casussen, dat het moeilijk is om een recht als dit universeel na te kunnen leven. Deze paragraaf is een analyse van het vraagstuk of het mensenrecht op adequate voeding een universeel recht kan zijn. En als de recht universeel is in hoeverre de implementatie daarvan dan ook universeel moet blijven (Donnely 2007: 281-284).

In 1951 is de Refugee Convention gerelateerd aan de status van vluchtelingen. In de artikelen 12 tot en met 30 van de Refugee Convention staat welke rechten vluchtelingen hebben als ze zijn erkend als vluchteling. In de conventie wordt het recht op adequate voeding niet specifiek genoemd, waardoor het moeilijk wordt om te bepalen volgens welke standaarden de adequate voeding moet worden verschaft. Als in deze situatie de begrippen 'universeel', 'adequaat' en 'waardig' gecombineerd moeten worden, levert dat dilemma's op bij het bepalen van de standaard. De verschillende mogelijkheden om de maatstaven van adequate voeding voor vluchtelingen vast te stellen zijn volgens de universele standaarden⁴, die van de vluchtelingen zelf of die van het gastland. Kortom, om deze vraag te beantwoorden moeten verschillende perspectieven, inclusief ethische vragen, juridische grenzen en mogelijkheden worden onderzocht (UNHCR Report 2010).

Als alle vluchtelingen wereldwijd gelijk moeten worden behandeld dan ontstaat de vraag in hoeverre dat 'eerlijk' is voor de inwoners van het gastland, die in feite ook recht hebben op adequate voeding. Als voedselhulp echter aangepast moet worden aan de culturele standaarden van de vluchtelingen zelf of aan de standaarden van het gastland en dus in feite niet gelijk maar billijk verdeeld moet zijn, dan rijst meteen de vraag in hoeverre dat in strijd is met het universele karakter van de mensenrechten. Moeten deze rechten strikt nageleefd worden of is het meer haalbaar om mensenrechten niet als universeel te zien maar juist gebaseerd op culturele waarden?

⁴ De universele standaard van voeding voor vluchtelingen bestaat uit 2.100 kcal per dag per persoon

Zijn universele mensenrechten een dergelijk groot goed dat we dat strikt moeten handhaven? In het geval van het recht op adequate voeding wellicht niet omdat gewoonten omtrent voeding vaak cultureel bepaald zijn, maar voor andere mensenrechten kan dit zeker beargumenteerd worden. In het geval van het recht op adequate voeding is een cultureel relativistische benadering mogelijk een effectievere benadering, maar daardoor kunnen andere mensenrechten hun kracht verliezen om het recht van elke persoon te kunnen beschermen. Een voorbeeld hiervan is vrouwenbesnijdenis. De universele rechten van de mens onderstrepen de verantwoordelijkheden van elke staat die de VN-resolutie geratificeerd heeft. In verscheidene culturen wordt vrouwenbesnijdenis gezien als een cultureel vereiste, ofschoon het universeel verboden is om het uit te voeren. Als het wel toegepast wordt dan is dat in strijd met twee verschillende mensenrechten. Vrouwenbesnijdenis is slechts één voorbeeld dat de grens raakt tussen universele mensenrechten en cultureel relativisme (Kathrani 2012: 3-5; Prasad 2007: 589-593).

Universalisten beargumenteren dat rechten zekere waarden vertegenwoordigen. Deze waarden stemmen overeen met de aspiraties die inherent zijn aan de menselijke natuur. Om ervoor te zorgen dat elk recht van elk mens beschermd kan worden, ongeacht waar iemand woont, zijn de mensenrechten universeel (Prasad 2007: 589-591).

Aan de andere kant beargumenteren voorstanders van het cultuurrelativisme dat het bestaan van universele waarden niet realiseerbaar is vanwege te grote culturele verschillen tussen mensen in plaats en tijd. Daarnaast is één van de belangrijke argumenten dat universele mensenrechten voornamelijk gevormd zijn naar de concepten van één cultuur, te weten de westerse cultuur met zijn eigen normen en waarden. Mede om deze reden zijn mensenrechten, volgens cultuurrelativisten, niet altijd toepasbaar op culturen die veel verschillen van het westerse oogpunt of daar zelfs lijnrecht tegenover staan (Kathrani 2012: 4-6).

Als het gaat om de situatie in vluchtelingenkampen is de discussie, net als in de meeste discussies over mensenrechten, niet zo zwart-wit als in de discussie om puur universalisme en puur cultuurrelativisme. Dit omdat het in deze situatie meer

gaat om de vorm en inhoud geven aan het universele recht op voedsel, in plaats van het ter discussie stellen van het bestaan ervan. De mate van adequaatheid verschilt dan per cultuur en is dan ook cultuurrelativistisch. Desalniettemin is het belangrijk om in het achterhoofd te houden in hoeverre het universele aspect de bepalende factor moet zijn in het vormgeven van het recht op adequate voeding voor vluchtelingen, omdat het in strijd is met andere principes, zoals waardigheid en adequaatheid, die worden weergegeven in verschillende artikelen over het recht op voeding (Donnelly 2007: 293,294).

Als we artikel 11 van de ECOSOC beoordelen vanuit het vraagstuk rond universalisme en cultuurrelativisme, dan kunnen we niet letterlijk concluderen dat daarin dat alle individuen of verschillende groepen gelijk behandeld moeten worden. Dit kan duiden op een verschil in een gelijke behandeling en een billijke en redelijke behandeling. Het is bijna onmogelijk om ieder individu gelijk te behandelen en het aanduiden van verschillen betekent niet automatisch dat billijkheid en waardigheid niet meer van belang zijn als het gaat om mensenrechten van het individu (ICESCR 2010).

In de eerste clausule wordt gesproken over een adequate standaard om te leven. Dit betekent niet dat het voor ieder individu gelijk moet zijn. In de tweede clausule staat echter dat alle kinderen recht hebben op dezelfde bescherming. In zekere zin leidt de tweede clausule in dit geval tot een dichotomie in vergelijking met artikel 11 van de ECOSOC, waarin deze mate van gelijkheid niet specifiek genoemd wordt. Slechts gebaseerd op deze bevindingen kan men concluderen dat het een lastige taak is om directe implementaties te extraheren uit de artikelen van de rechten van de mens als het gaat om het recht op adequate voeding.

ADEQUATE VOEDING: EEN VOORRECHT?

Zoals in de inleiding al werd geïllustreerd met citaten uit verschillende artikelen en opiniestukken, blijkt er aantal vooroordelen te heersen over de verschillen in de behandeling van vluchtelingen in Balkan vluchtelingenkampen en Afrikaanse vluchtelingenkampen. Deze paragraaf geeft in combinatie met de casussen inzicht in hoeverre de vergelijkende literatuur over voedselvoorziening in Afrikaanse vluchtelingenkampen en vluchtelingenkampen op de Balkan gebaseerd is op empirisch bewijs.

Deels zijn deze vooroordelen te verklaren omdat veel van de relevante uitspraken en beelden en appelleren aan de verbeelding van de doorsnee Westerse burger. Het kan heel aannemelijk zijn dat vluchtelingen in de Balkan betere hulp ontvangen dan Afrikaanse vluchtelingen en daardoor meer toegang hebben tot adequate voeding. Het hoeft echter niet zo te zijn en de meeste opiniestukken in met name kranten baseren zich voornamelijk op elkaar, waardoor de referenties een cirkelredenering worden waarin het ene artikel het andere artikel aanhaalt en vice versa.

In deze scriptie stel ik de vraag in hoeverre de aannames en stellingen daadwerkelijk gebaseerd zijn op empirische waarnemingen, waarbij alle resultaten worden teruggekoppeld naar de hoofdvraag of vluchtelingen op de Balkan daadwerkelijk beter af zijn dan Afrikaanse vluchtelingen.

II. VLUCHTELINGENKAMP KAKUMA

Vluchtelingenkamp Kakuma in Kenia is de eerste casus die behandeld wordt. Studies over vluchtelingenkampen kunnen volgens Jansen (2011) ingedeeld worden in drie categorieën.

De eerste categorie gaat voornamelijk over de juridische en beleidsmatige kant van de opvang van vluchtelingen en hulp aan vluchtelingen.

Bij de tweede categorie ligt de nadruk op het belang van en de mogelijkheden voor hulp aan vluchtelingen. Beide categorieën gaan uit van een probleemgerichte benadering, hoewel bij de tweede categorie de nadruk op de subjecten ligt, de vluchtelingen, in plaats van de gastgemeenschap en/of andere verantwoordelijke partijen, zoals de overheden en hulporganisaties.

De derde en laatste categorie heeft het meest betrekking op etnografisch en literatuuronderzoek naar het sociale leven van vluchtelingen in kampen. Het verschil tussen de eerste twee categorieën en de laatste is dat de laatste categorie een benadering is die open is. Hiermee wordt bedoeld dat je situatie objectief aanschouwen moet worden en dat er pas daarna een nadruk bepaald kan worden. Ofschoon vluchtelingen zichzelf vaak “betwixt and between” voelen, proberen ze zich vaak aan te passen aan de situatie als deze jaren achtereen voortduurt (Jansen 2011: 4-6). Hiermee wil Jansen aangeven dat het van belang is dat de kijk op het vluchtelingenkamp en de vluchtelingen niet te statisch moet zijn, omdat vluchtelingen gedurende het proces zich ook aanpassen.

Gezien mijn antropologische achtergrond heb ik ervoor gekozen de nadruk te leggen op de derde categorie. Het is echter noodzakelijk voor het algehele beeld om ook de juridische en beleidsmatige aspecten uit de eerste categorie en de focus op hulp voor vluchtelingen erbij te betrekken.

KAKUMA IN EEN NOTENDOP

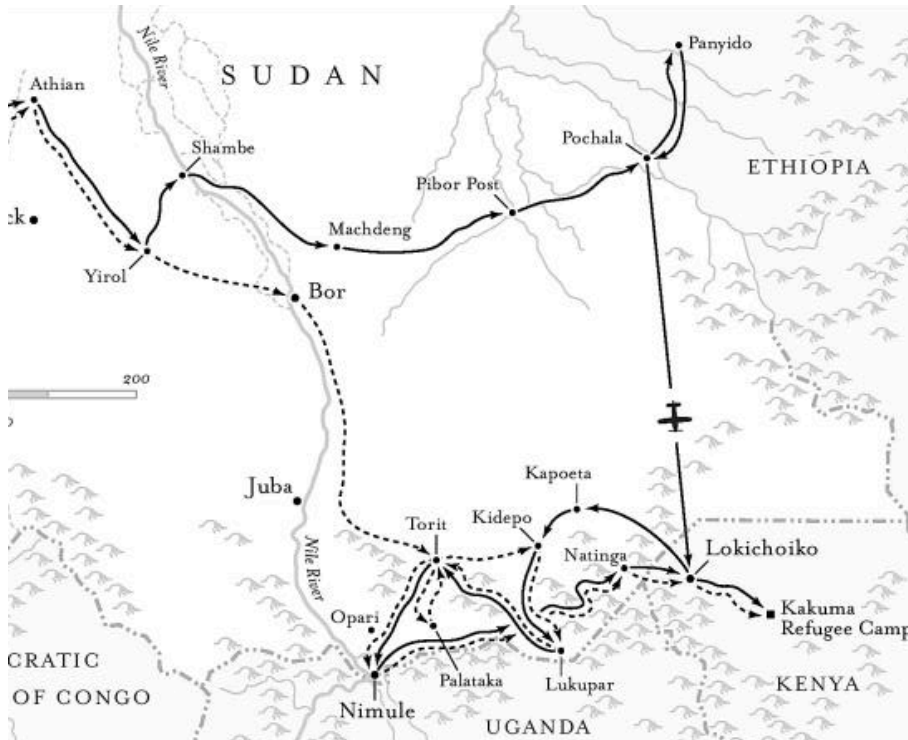
Kakuma, gelegen in het noordwestelijke deel van Kenia, is een vluchtelingenkamp dat onderdak biedt aan ca. 100.000 vluchtelingen. Het kamp is in 1992 door de UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees) opgezet en was oorspronkelijk bestemd voor vluchtelingen uit het toenmalige zuidelijke deel van Soedan. Deze vluchtelingen, bestaande uit ongeveer 20.000 jongens van Nuer en Dinka afkomst, werden de 'lost boys of Sudan' genoemd. Dit omdat ze uit Soedan gevlucht waren tijdens de Tweede Soedanese Burgeroorlog (1983 – 2005) en na een grote omzwerwing terechtkwamen bij de grens van Kenia, dichtbij Kakuma. Velen van hen zijn weeskinderen omdat ze hun ouders kwijt zijn geraakt tijdens deze oorlog.

Tegenwoordig is het grootste deel van de vluchtelingen afkomstig uit Zuid-Sudan (60.000) en Somalië (10.000) en daarnaast zijn er nog wat groepen urbane en pastorale vluchtelingen uit Ethiopië (7000), Burundi en Rwanda (300) en Congo en Uganda (550)⁵. De Turkana die naast het kamp wonen, bestaan uit ongeveer 10.000 inwoners, dat is een tiende van het aantal vluchtelingen in Kakuma. 'Kakuma' betekent in het Swahili 'nergens', wat een indicatie is van het isolement van het kamp ligt. Het kamp ligt in een woestijnachtig gebied op de grens van Soedan en Kenia, dat moeilijk te bereiken is. Vaak hadden vluchtelingen alles thuis achtergelaten om de barre tocht van het zuiden van Soedan naar Kakuma te ondergaan. In figuur 1 is de afstand te zien die de vluchtelingen vanuit Pochala (Soedan) dwars door de bergen moesten afleggen naar Lokichoiko (Kenia).

⁵ De aantallen van de vluchtelingen uit Burundi en Rwanda (300) en Congo en Uganda (550) zijn niet nader te specificeren op basis van de literatuur.

Een voormalig 'Lost Boy' schrijft in zijn autobiografie:

“Walking barefoot without food or water, we crossed a thousand miles of lion and crocodile country, eating mud to stave off thirst and starvation (Deng et al. 2005: 18)”.

Figuur 16: Kaart van de afstand tussen Pochala en Lokichoiko

De situatie in Zuid-Soedan en Somalië is sinds 1992 nauwelijks verbeterd, vandaar dat er inmiddels derde generatie vluchtelingen in het kamp Kakuma wonen. De langdurige crisissituaties in beide landen hebben als gevolg dat vluchtelingenkamp Kakuma van een crisisopvang is getransformeerd naar een blijvend groeiende nederzetting voor langdurige vluchtelingen (Eidelson & Horn 2008: 15-19; Jansen 2011: 10).

Meerdere oorzaken leiden ertoe dat de mogelijkheden tot zelfredzaamheid op het gebied van landbouwactiviteiten en inkomen genererende werkzaamheden zijn gereduceerd tot het minimum. Ten eerste door het beleid van het gastland

⁶ Bron: Deng, B. & Deng, A. et al. (2005) They poured fire on us from the sky. The true story of three Lost Boys from Sudan. New York Public Affairs.

Kenia dat geldt voor het gebied waarin Kakuma ligt. Dit beleid schrijft namelijk voor dat vluchtelingen geen recht hebben om legaal arbeid te kunnen verrichten.

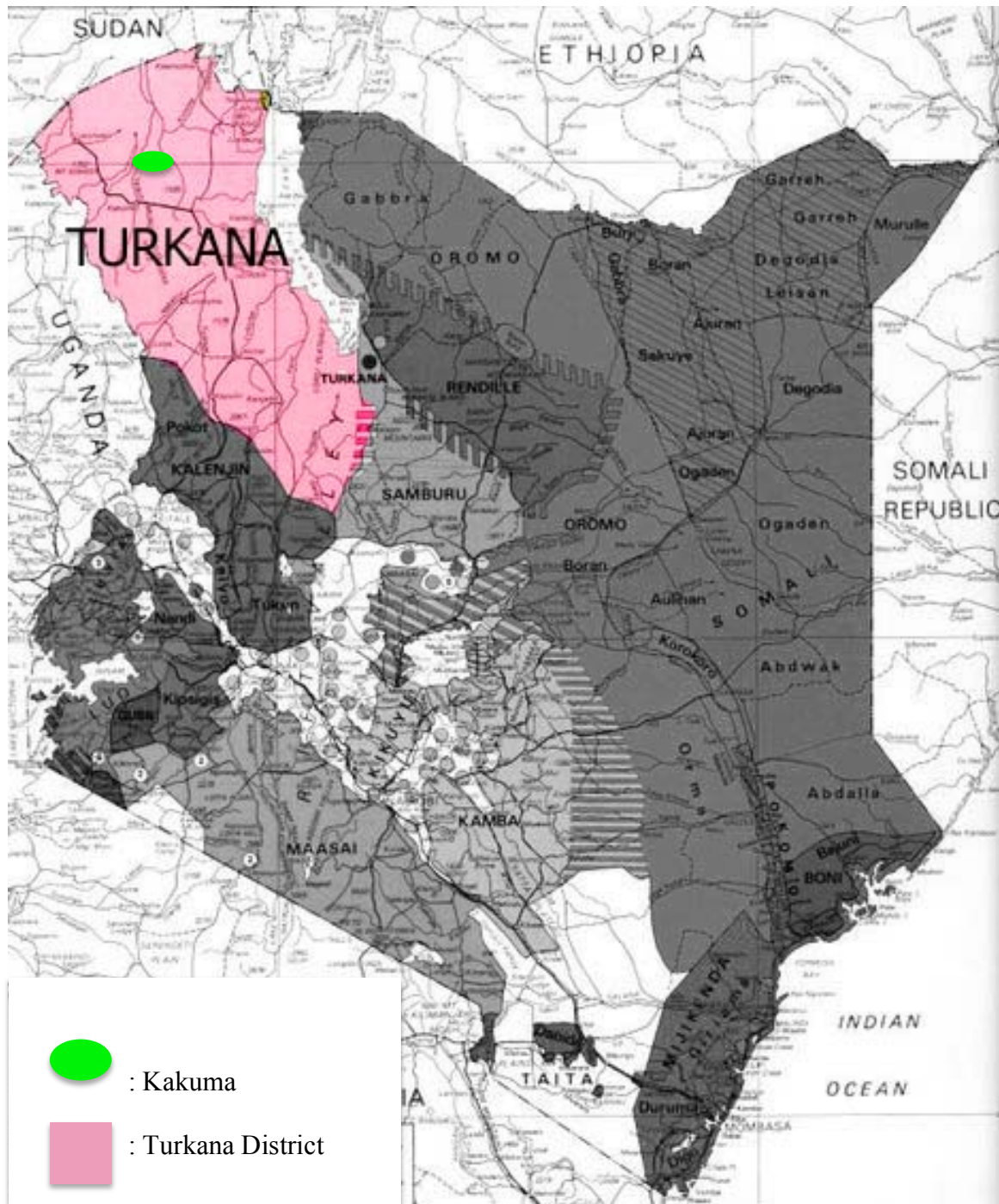
Daarnaast ligt Kakuma, zoals eerder vermeld, in een woestijngebied, dat een uitdaging vormt om in te leven. De vluchtelingen en Turkana hebben te maken met stofwolken, hoge temperaturen, giftige spinnen, slangen, schorpioenen en een gemiddelde temperatuur van 40 graden (Aukot 2004: 72).

Eggers beschrijft in zijn biografie over Valentino Achak Deng, een voormalig 'Lost Boy' hoe Valentino Kakuma heeft ervaren:

"What was life in Kakuma? Was it life? There was debate about this. On the one hand, we were alive, which meant that we were living a life, that we were eating and could enjoy friendships and learning and could love. But we were nowhere. Kakuma was nowhere. Kakuma was, we were first told, the Kenyan word for nowhere. No matter the meaning of the word, the place was not a place. It was a kind of purgatory, more so than was Pinyudo, which at least had a constant river, and in other ways resembled the southern Sudan we had left. But Kakuma was hotter, windier, far more arid. There was little in the way of grass or trees in that land; there were no forests to scavenge for materials; there was nothing for miles, it seemed, so we became dependent on the UN for everything" (Eggers 2006: 334-5).

Deze hierboven genoemde erbarmelijke leefomstandigheden gecombineerd met de onzekerheid die vluchtelingen hebben over hun verblijf in het kamp en het ontbreken van de mogelijkheid om naar huis terug te keren, zorgen ervoor dat de vluchtelingenpopulatie in Kakuma blijvend afhankelijk is van noodhulp.

LOCATIE VAN KAKUMA

Figuur 27: Kaart van Kenia met Turkana District en locatie Kakuma

⁷ Bron: Jansen, B.J. (2011) 'The Accidental City: Violence, Economy and Humanitarianism in Kakuma Refugee Camp, Kenya. 1-288

Zoals te zien in figuur 2, is het vluchtelingenkamp Kakuma gelegen in het Keniaanse Turkanadistrict. De Kenianen die in dat gebied leven, de Turkana, zijn nomadische pastoralisten die afhankelijk zijn van hun vee en de verkoop van producten van hun vee. De Turkana maken deel uit van de drieënveertig procent van de Keniaanse populatie die in extreme armoede leeft. Net als de vluchtelingen in Kakuma zijn de Turkana regelmatig afhankelijk van noodhulp van de internationale gemeenschap.

De Turkana worden in Kenia ook wel “drop-out pastoralisten” genoemd, omdat ze zich meer en meer vast gingen vestigen in de buurt van steden. Dit deden zij niet omdat ze hun leefstijl ontgroeiden, maar voornamelijk omdat ze door armoede geen andere keus hadden dan werk proberen te zoeken in steden. Dit resulteerde vaak alsnog in tragische situaties waarin Turkana moeilijk een baan konden krijgen in de stad (Jansen 2011: 11).

Het Turkana district is een gemarginaliseerd gebied. Eén van de redenen daarvan is dat de inwoners van het district behoren tot een etnische minderheid, die politiek gezien niet of nauwelijks vertegenwoordigd worden en daarnaast gelimiteerd zijn in hun kansen om werk te vinden in Kenia. Het is onbekend waarom vluchtelingenkamp Kakuma precies daar gelokaliseerd is. Aan de ene kant is het een afgelegen gebied, met weinig grondstoffen, waar al een grote groep Kenianen woont, namelijk de Turkana. Logistiek was dit niet de beste plaats voor een kamp dat over de 100.000 vluchtelingen onderdak biedt (Aukot 2004: 76,77). Aan de andere kant is het kamp gelegen aan de grens met Soedan en zoals al eerder uit het citaat van één van de ‘Lost Boys’ bleek, was Kakuma een van de eerste mogelijkheden om neer te strijken.

In deze scriptie leg ik vooral de nadruk op de vluchtelingen zelf en probeer ik hun situatie in perspectief te plaatsen. De beoordeling van de situatie vanuit het perspectief van de Turkana, niet alleen als het gaat om het recht op voedsel, maar ook om het recht op zorg en educatie, relativeert echter het één en ander.

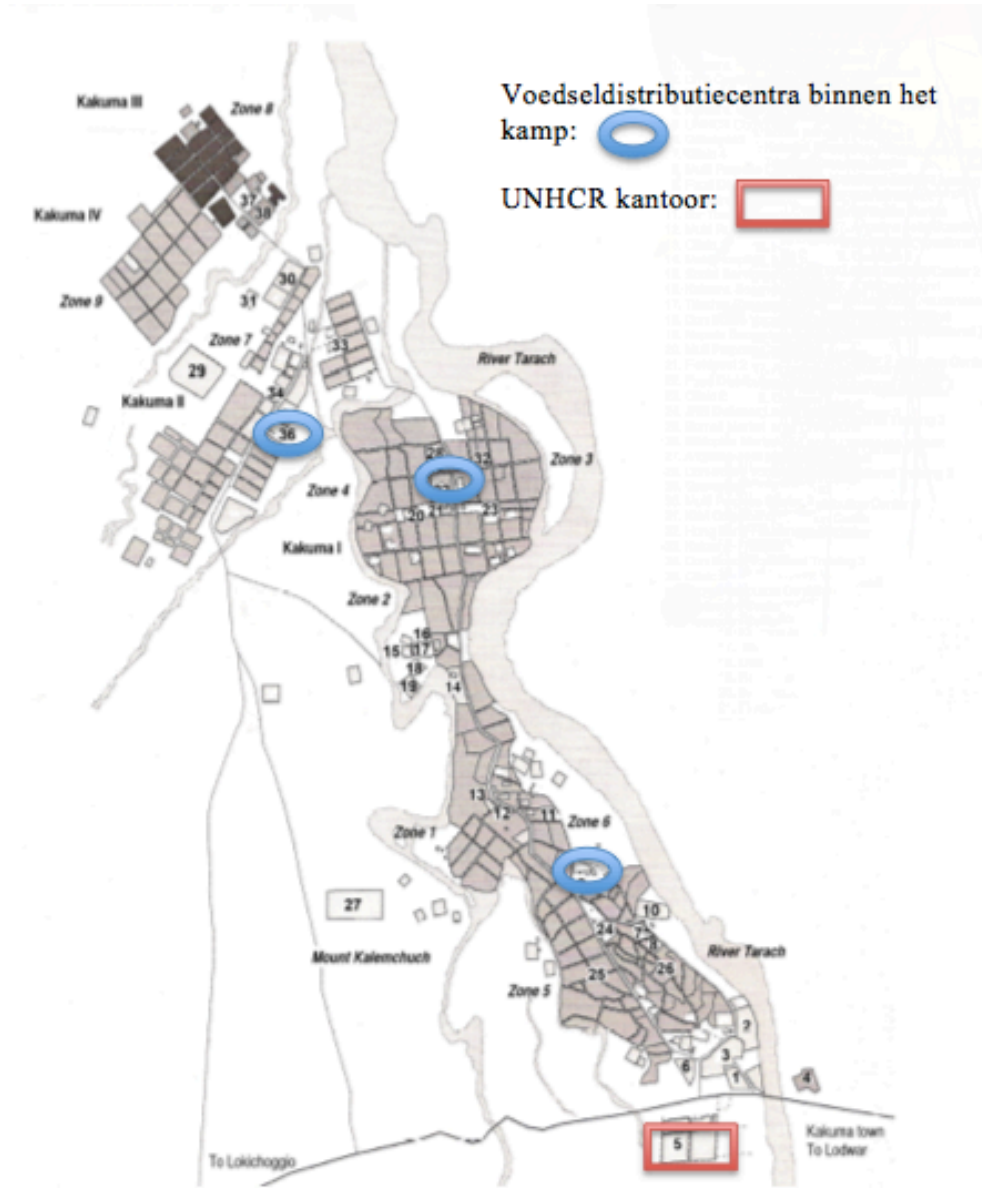
Meerdere wetenschappers die zich bezighielden met de situatie tussen de Turkana en de vluchtelingen komen tot de conclusie dat de meeste Turkana van mening zijn dat de vluchtelingen beter af zijn dan zij zelf. De vluchtelingen hebben gratis voedsel, krijgen alle ruimte die zij nodig hebben om het kamp uit te breiden

op grondgebied van Turkana en kunnen gebruik maken van gezondheidszorg, al is het maar op kleine schaal. Een ander groot probleem dat de Turkana ervaren is dat de vluchtelingen van Kakuma in rap tempo de bossen in de nabije omgeving kappen om zichzelf te voorzien van brandhout om op te koken. De Turkana hebben zelf het gezegde 'cut one, plant two', zodat er genoeg bomen in de omgeving blijven. De vluchtelingen kappen echter volgens de Turkana alleen maar en planten niks terug. Deze ontbossing zorgt voor milieuproblemen voor de Turkana omdat op steeds meer plaatsen erosie ontstaat en omdat hun vee afhankelijk is van het bosgebied (Aukot 2004: 78).

Deze ongelijkheid, die voornamelijk wordt ervaren door de Turkana, leidt steeds meer tot serieuze strubbelingen tussen beide groepen en bemoeilijkt de integratie van de vluchtelingen in de lokale Keniaanse samenleving.

Hoewel in deze scriptie verder niet wordt ingegaan op de onderlinge relaties tussen de Turkana en de vluchtelingen binnen het kamp is het nuttig om te schetsen hoe de 'gastgemeenschap' eruit ziet en wat hun achtergrond is omdat op deze manier de context duidelijk wordt.

KAKUMA: WIE DOET WAT?

Figuur 38: Schematische weergave van distributiecentra en UNHCR kantoor in vluchtelingenkamp Kakuma

In deze paragraaf wordt beschreven wie er momenteel verantwoordelijk zijn en wie de verantwoordelijkheid daadwerkelijk nemen als het gaat om de aanlevering en distributie van 'adequate voeding' binnen Kakuma.

⁸ Bron: Jansen, B.J. (2011) 'The Accidental City: Violence, Economy and Humanitarianism in Kakuma Refugee Camp, Kenya. 1-288

Omdat de vluchtelingen binnen Kakuma niet langer onder de bescherming van hun eigen thuisland vallen en de Keniaanse overheid over te weinig middelen beschikt om de volledige verantwoordelijkheid te dragen, wordt de hulp voornamelijk verschaft door twee samenwerkende VN-organisaties, te weten de UNHCR en het World Food Program (WFP) en een derde organisatie, de Lutheran World Federation (LWF).

Het aanleveren en distribueren van voedsel in Kakuma wordt door deze verschillende organisaties gedaan. Elke organisatie heeft daarin zijn eigen taak en werkt samen met de andere organisaties in het proces. Het WFP is verantwoordelijk voor de provisie van de algemene voedselhulp. Daarnaast is het WFP ook verantwoordelijk voor het management van de voedseldistributiepunten buiten het kamp. De WFP is de grootste leverancier van de basislevensmiddelen, zoals mais, sorghum, bonen, zout, suiker en olie om mee te koken. Een andere organisatie die in Kakuma verantwoordelijk is voor het management van de voedseldistributiepunten is de Lutheran World Federation (LWF). Deze organisatie heeft drie distributiecentra binnen het kamp. Naast deze twee organisaties is de UNHCR verantwoordelijk voor de distributie van aanvullende voeding, zoals sommige groenten, vlees en vis.

Voedsel wordt iedere twee weken in de distributiecentra in het kamp uitgedeeld. De locaties van deze centra zijn te zien in figuur 3. Extra voedingsprogramma's zoals schoolvoeding, voedingssupplementen en speciale therapeutische voedingsprogramma's voor zwangere vrouwen en kinderen zijn er wel, maar niet op reguliere basis en niet altijd wanneer het nodig is. De minimumstandaard van 2.100 kcal per persoon per dag, die wordt aangehouden in rampsituaties, wordt bij lange na niet gehaald (Turton 2005: 35-36; Jansen 2011: 52-54).

Het hebben van rechten betekent lang niet altijd dat er ook daadwerkelijk aanspraak op gemaakt kan worden. Vluchtelingen die zijn opgenomen in een vluchtelingenkamp kunnen over het algemeen daadwerkelijk aanspraak maken op hun rechten, omdat ze onder de verantwoordelijkheid vallen van de UNHCR. Als we kijken naar de Conventie van de Vluchteling van 1951, dan onderstrepen artikel 12

t/m 30 de verplichtingen van het gastland om aan de vluchtelingen dezelfde plichten te vervullen als naar hun eigen inwoners. Mocht het gastland hieraan niet kunnen voldoen dan neemt de UNHCR dat over in samenwerking met aanwezige NGO's (Convention on Refugees 1951).

Als het gaat om het recht op adequate voeding dan hebben vluchtelingen specifieke rechten die tot nu toe slechts geformuleerd zijn in hoeveelheden calorieën die zij dagelijks zouden moeten krijgen (Sphere Project 2013). Het recht op adequate voeding is niet specifiek geformuleerd in de Vluchtelingen Conventie (Jamal 2000: 7-8).

Het beleid van de Keniaanse overheid in combinatie met de internationaal tot stand gekomen rechten resulteert in Kakuma in een ruimte waarin vrij geïnterpreteerd kan worden in hoeverre de internationale hulporganisaties aan de rechten van de vluchteling tegemoet moeten komen.

KAKUMA: ADEQUATE VOEDING EN VOEDSELGEWOONTEN

Aan de hand van literatuuronderzoek beschrijf ik waar voedselgewoonten of -taboes een rol spelen in het wel of niet accepteren van voeding in Kakuma. Aan de hand van voorbeelden die in de literatuur voornamelijk worden gegeven door vluchtelingen in Kakuma of medewerkers van de UNHCR zet ik uiteen naar welke maatstaven de voedselhulp wordt gevormd: internationale maatstaven, de maatstaven van het gastland of de maatstaven van de vluchtelingen zelf. Ook is bij deze vraag van belang of de vluchtelingen biologisch of cultureel adequate voeding krijgen of geen van beide. Daarom richt ik mij vooral op de visies die verschillende etnografen en onderzoekers hebben op de situatie in Kakuma. Aanvullend wordt er gebruik gemaakt van citaten van enkele vluchtelingen zelf.

Eerst zullen hieronder aan de hand van enkele voorbeelden uit de literatuur over Kakuma situaties geschetst worden over hoe deze ‘vrij te interpreteren ruimte’ ingevuld wordt door de verantwoordelijke organisaties zoals de WFP en de UNHCR en de Keniaanse overheid.

Verskillende doeleinden van voedselhulp in Kakuma

Eén keer in de twee weken worden pakketten met voedselhulp geleverd aan het Keniaanse vluchtelingenkamp Kakuma. Deze voedselpakketten bevatten vrijwel altijd dezelfde bestanddelen, namelijk mais, sorghum, bonen, zout, suiker en olie. Voor een groot deel vluchtelingen van Somalische en Soedanese afkomst komt dit niet overeen met wat zij zien als ‘adequate dagelijkse voeding’.

Een korte samenvatting van de grootste voedseltaboes onder de Somalische en Soedanese bevolking is hierbij nuttig. Somaliërs consumeren slechts voedsel dat halal is bereid. Ongepasteuriseerde melk en vis worden niet geconsumeerd door Somaliërs. Somaliërs gaan principieel ook niet om met stammen die wel vis consumeren. Soedanezen consumeren geen gerechten waarbij melk en vis gecombineerd zijn. Ook heerst er een sterk geloof dat kinderen geen eigeel moeten eten, omdat het hun spraakontwikkeling zou vertragen. Ook moeten Soedanese

vrouwen die zwanger zijn zich houden aan een streng dieet om ervoor te zorgen dat de foetus klein blijft. Tot slot is het een absoluut taboe voor mannen om te koken en kunnen alleen vrouwen deze taak vervullen (Caplan 1994; Jonsson et al. 2002; 328-330).

Ofschoon het verkopen of verruilen van voedselhulp verboden is bestaat er een grote illegale markt voor het ruilen en verhandelen van voedsel in en net buiten vluchtelingenkamp Kakuma (Deng et al. 2005: 25-27; Jansen 2011:28).

Verkoop van voedsel

Ondanks de grote letters op de voedselpakketten van de WFP die aangeven: 'NOT FOR SALE' verkoopt een groot deel van de vluchtelingen een aanzienlijk deel van zijn of haar voedselpakket aan de inwoners van het gastland, de Turkana. De Turkana die naast het kamp wonen, leven vooral van melkproducten afkomstig van hun vee. Een groot aantal vluchtelingen binnen het kamp Kakuma deelt de pastorale achtergrond van de Turkana. Mede om deze gedeelde achtergrond ruilen voornamelijk Soedanese en Ethiopische vluchtelingen hun voedselpakketten voor kleine hoeveelheden melk, eieren en bonen.

Het is dan ook een normaal verschijnsel dat Turkana meisjes met bonen door Kakuma zwerven om ze te ruilen voor sorghum uit de voedselpakketten van de vluchtelingen. Vaak zijn de Turkana ongeletterd en hebben zij nauwelijks scholing genoten. Hierdoor worden ze vaak omgekocht door inwoners van het vluchtelingenkamp die door hun ervaring er steeds beter in worden om hun voedsel te verkopen of verruilen tegen een hoge prijs (Jansen 2011: 131-133).

Zoals eerder beschreven wordt het verruilde voedsel gebruikt om de niet adequate voeding uit de voedselpakketten te vervangen voor voeding die wel cultureel geaccepteerd wordt. Met het geld dat verdiend is door verkoop van voedsel worden medicijnen gekocht. Onder de vluchtelingen is het namelijk algemeen bekend dat adequate 'voeding' niet volstaat als kinderen lijden aan diarree en dat medicatie in dat geval gewenst is. (Aukot 2004: 73-75; Jansen 2011: 26,131).

Informatie over voeding

Naast het probleem dat het voedsel vaak als niet adequaat wordt gezien door jarenlange gewoonten die culturen hebben gevormd rondom voedsel, spelen ook andere factoren een rol, zoals het ontbreken van informatie over de verschaft voeding. Een enkele keer komt het voor dat er ook andere voedselitems dan alleen de basislevensmiddelen in het pakket zitten. Een groot aantal vluchtelingen binnen Kakuma, met name de vluchtelingen die er nog niet zo lang zitten, is niet bekend met het gebruik van aanvullende voedingsbronnen of -supplementen. Een voorbeeld hiervan is dat poedermelk, een aanvullende voedingsbron volgens de UNHCR, vaak wordt weggegooid door Ethiopische en Soedanese vluchtelingen, zodat de blikken ervan kunnen worden gebruikt als constructiemateriaal voor deuren, daken en andere bouwdoeleinden (Jansen 2011: 131). Naast de onwetendheid over het doel van het product wordt poedermelk mogelijk ook weggegooid omdat er een voedseltaboe op rust. Van oudsher pastorale gemeenschappen zien poedermelk vaak als belediging, omdat zij gebruik maken van echte melk, verschaft door hun vee (Otha 2005: 229).

Een ander voorbeeld waaruit niet zo zeer blijkt dat de voedselhulp inadequaat was, maar waaruit blijkt dat toereikende kennis vaak ontbreekt binnen Kakuma, is het voorbeeld van het taboe dat rust op het geven van borstvoeding onder met name Somalische vrouwen. Slechts vijftig procent van de vrouwen gaf in 2009 aan dat ze hun kind in de eerste zes maanden na geboorte borstvoeding gaven. Dit getal was zelfs lager dan voorgaande jaren, wat zou kunnen betekenen dat de mate waarin voorlichting over de baten van borstvoeding aan nieuwe aanwas van vluchtelingen werd gegeven, was gedaald. In plaats van borstvoeding gaven de moeders de baby's vaak melk, water, koffie en suikerdrinkjes, wat in grote mate leidde tot anaemia, een veelvoorkomend probleem onder opgroeiende kinderen. De onwetendheid in combinatie met de culturele gewoonten onder Somalische vrouwen leidde vaak tot grote gezondheidsproblemen onder de kinderen.

Naast het ontbreken van voldoende kennis over het onderwerp is borstvoeding ook niet gebruikelijk onder vrouwen in Somalië. Borstvoeding wordt door Somalische vrouwen gezien als schadelijk voor de moeders. De perceptie

bestaat dat borstvoeding alle energie en bloed zou ontnemen van de moeder. Om te voorkomen dat de moeders al hun energie kwijtraken, wisselen ze in rap tempo van borst tijdens het voeden of bieden ze überhaupt maar één borst aan, waardoor de baby vaak al uitgeput is voor het genoeg voeding binnen heeft gekregen. Naast eigen culturele gewoonten werd de afkeer tegen borstvoeding ook gevoed door propagandafilmpjes voor poedermelk in de Westerse wereld begin jaren '90. Waar de meeste Westerse moeders meerdere bronnen hadden om hun informatie uit te halen, hadden de meeste Somalische vrouwen slechts deze filmpjes als voorbeeld (Renzaho 2002: 45-47; Jansen 2011: 53-55).

Ofschoon dit niet een direct voorbeeld is waaruit blijkt dat de voedselhulp van de UNHCR en WFP inadequaat was, geeft het wel aan dat er stappen op het gebied van voeding moeten worden genomen om dit probleem te verminderen.

Ten eerste krijgen zwangere en zogende vrouwen weinig tot geen aanvullende voeding in Kakuma, waardoor hun perceptie van uitputting van het lichaam in hun geval gebaseerd is op de volledige werkelijkheid. Ze krijgen namelijk geen kwantitatief noch kwalitatief adequate voeding.

Ten tweede krijgen vrouwen vaak als laatste voeding binnen het gezin. Zeker als zij zwanger zijn of zogen is het van groot belang dat ze genoeg voeding krijgen en mede door onwetendheid is dit vaak niet het geval.

Tenslotte ontbreekt het in Kakuma vaak aan een schone omgeving waarin borstvoeding eventueel vervangen zou kunnen worden door andere adequate voeding, zoals babypoedermelk. Water is er genoeg, volgens de Sphere standaarden van 15-20 liter per persoon. Volgens verschillende vluchtelingen was de toevoer van water echter zeer onregelmatig (Turton 2005:37). Enkele dagen per jaar ontving, volgens hen, zelfs niemand water als er bezoek kwam van belangrijke Westerse delegaties. Dan moest de weg naar het kamp besproeid worden om zo stofwolken te voorkomen tijdens het binnenrijden van het kamp (Jansen 2011: 53).

Naast het feit dat er vaak voldoende toevoer van water was, was het niet zo dat dit water altijd schoon genoeg was om babyvoeding mee te bereiden. Kortom, er zijn grote problemen die opgelost moeten worden rondom adequate voeding voor moeders en die van pasgeborenen.

Humanitarian Cheating

Om de discussie over verantwoordelijkheden van de hulporganisaties naar vluchtelingen te nuanceren is het belangrijk om aandacht te schenken aan de dilemma's waar hulpverleners voor komen te staan. Hier moet bij benadrukt worden dat er in de literatuur 'zware woorden' worden gebruikt voor redelijk onschuldige praktijken.

Het bespelen van omwonende Turkana tijdens het ruilen van voedsel tot het verkopen van voedselpakketten, valt in het niet bij de mate van 'humanitarian cheating', een term bedacht door de Britse professor in Refugee Studies, Kibreab.

Vluchtelingenbedrog komt volgens Kibreab (2004) in verschillende vormen voor in Kakuma. De meest voorkomende vorm van bedriegen in het kamp is frauderen met de familiesamenstelling, Kibreab (2004) noemt dit "refugee recycling". Vaak worden kinderen van andere families meegenomen bij het inschrijven van de nieuw aangekomen families zodat ze meer porties voedselhulp krijgen. Ook pretenderen verscheidene vluchtelingen dat zij een andere nationaliteit hebben zodat zij gebruik kunnen maken van aangepaste voedingsprogramma's voor verschillende targetgroepen (Kibreab 2004: 12; Turner 2006: 762-765).

Het in verscheidene literatuur geschetste beeld dat vluchtelingen massaal fraude plegen moet genuanceerd worden. En moet ook aandacht gegeven worden aan de andere kant van dit verhaal, namelijk de, volgens de vluchtelingen, soms discutabele manier van handelen door medewerkers van de UNHCR. Enkele medewerkers van UNHCR in Kenia geven zelf aan dat zij de macht hadden om de ene vluchteling te begunstigen ten opzichte van andere vluchtelingen en dat zij vaak besloten om meer te geven aan mensen die zij kenden of aardig vonden (Jansen 2011: 212-214).

Dit is een voorbeeld van wat kan worden gezien als een vorm van sturing door de UNHCR op kleinschalig niveau. Eén van de twee voorbeelden van grootschalige sturing door de UNHCR in Kakuma is het voorbeeld van de poging om Soedanese vluchtelingen naar huis te laten keren. In 2006 werd er door het WFP aangegeven dat er veertig procent gekort moest worden op de voedselrantsoenen,

want het gerucht deed de ronde dat teveel voedsel werd verkocht aan de Turkana in ruil voor geld. Zowel vluchtelingen als medewerkers van de UNHCR trokken deze verklaring in twijfel, omdat zij geloofden dat deze maatregel enkel genomen werd om Soedanezen te stimuleren om terug te keren naar Soedan. Enkele maanden daarna volgde de tweede maatregel en werd gedurende twee maanden alleen gierst verschaft als voedselhulp binnen het kamp in plaats van de gebruikelijke mais en bonen. Een overwegend aantal Soedanese vluchtelingen at geen gierst, omdat zij het simpelweg niet lekker vonden en zagen het als een duidelijke aansporing om terug naar Soedan te gaan (Jansen 2001: 212; Eidelson & Horn 2008: 20-25). Een interessant feit in deze situatie is dat Soedanezen in Soedan vaak wel gierst verbouwden en dat ze het daar ook aten. Na aankomst in Kakuma is het hoofdvoedsel veranderd in mais en bonen. De vraag is hierbij dan ook of ze het daadwerkelijk niet wilden eten omdat ze het van thuis uit niet gewend waren of omdat ze zich andere normen hadden aangemeten sinds ze in Kakuma woonden.

Hoewel het niet zeker is in hoeverre deze verhalen op waarheid berusten is het belangrijk om kritisch te blijven over de handelswijze van organisaties zoals de UNHCR. Harrel-Bond (2002) beschrijft in haar artikel hoe de UNHCR een vestiging van het Leger des Heils failliet heeft laten gaan om ervoor te zorgen dat de vluchtelingen die daar onderdak hadden, gedwongen moesten vertrekken. In hetzelfde artikel stelt Harrel-Bond dat vals spelen bij beide partijen, dus onder de hulpontvangers, maar onder ook de hulpgevers voorkomt. En de grote vraag blijft volgens haar: 'who guards the guardians?' (Harrell-Bond 2002: 74-76).

Door de voorbeelden van de behandeling door de UNHCR van de Soedanese vluchtelingen is het wantrouwen naar de UNHCR onder vluchtelingen in Kakuma flink gegroeid. Een kort voorbeeld hiervan is dat een beduidend aantal Ethiopiërs weigerde voedingssupplementen gedistribueerd door de WFP in te nemen. Hun reden daarvoor was dat ze ervan overtuigd waren dat de UNHCR trachtte hen onvruchtbaar te maken zodat ze niet in aantal zouden groeien binnen het kamp (Jansen 2011: 223). Een Ethiopische medewerker moest worden aangesteld om zijn landgenoten ervan te overtuigen dat zij deze pillen in moesten nemen voor hun gezondheid en dat de supplementen niet gevaarlijk waren (Feyissa & Horn: 2008).

Vluchtelingenperceptie op Kakuma

“While in Kakuma, one of the largest and most remote refugee camps in the world, we found new families, many of us did. I lived with a teacher from my hometown. There were five boys and three girls. I called them sisters. We did everything together (Eggers 2006: 16).”

Deze uitspraak is gedaan door een van de ‘Lost Boys of Sudan’ toen hij overgeplaatst was naar Detroit in de V.S. Vele Soedanezen vluchtelingen, die overgeplaatst waren naar Westerse landen om daar te kunnen integreren, keken met weemoed terug naar hun tijd in Kakuma waar zij hun relatief zorgeloze leventje konden leiden (Jansen 2011: 13, 100).

Kakuma, door Jansen (2011) de “onvoorziene stad genoemd”. Een stad waar de vluchtelingen samen met de VN organisaties UNHCR en WFP proberen om een zo normaal mogelijk leven op te bouwen met hun overgebleven familie, vrienden en overige vluchtelingen (Jansen 2011: 8).

III. DE VLUCHTELINGEN VAN DE KOSOVO-OORLOG

De tweede casus die ik beschrijf is slechts een fractie van het verhaal van de Kosovaarse vluchtelingen van Albanese afkomst en etnische minderheden in Servië. Ofschoon de Kosovo-oorlog drie jaar heeft geduurd en als resultaat had dat meer dan de helft van de Kosovaarse bevolking op de vlucht is geslagen, zijn er weinig data beschikbaar.

Om terug te komen op de drie categorieën waarin studies over vluchtelingenkampen kunnen worden ingedeeld, kies ik ook hier voor een etnografisch literatuuronderzoek. Om een algemeen beeld te kunnen schetsen maak ik in deze casusgebruik van data over verschillende vluchtelingenkampen, in tegenstelling tot de andere casus, waarbij één vluchtelingenkamp beschreven wordt⁹.

De hoeveelheid literatuur over de Kosovaarse vluchtelingenkampen was aanzienlijk minder toereikend dan bij vluchtelingenkamp Kakuma. Mede daarom ontbreken af en toe precieze cijfers en verklaringen. Nochtans wordt deze casus wel beschreven omdat het een rijke bodem vormt om de deelvragen en uiteindelijk te hoofdvraag te beantwoorden.

⁹ In deze casus worden voornamelijk de vluchtelingenkampen in Macedonie en Albanie beschreven. Deze keuze heb ik gemaakt omdat de meeste Kosovaarse vluchtelingen naar deze landen vluchtten en omdat over deze twee landen de meeste data beschikbaar was.

KOSOVO: VAN DE BALKANOORLOGEN TOT DE KOSOVO-OORLOG

Figuur 4: Kaart van de voormalige republiek Joegoslavië met daarin Kosovo onder Servië¹⁰

¹⁰ Bron : T. Burghardt: Global Research, 2011

Het land Kosovo heeft een oppervlakte van 10.908 km² en telt 2.1 miljoen inwoners. In figuur 4 is te zien dat Servië ten Noordoosten ligt van Kosovo. De ligging van Servië ten opzichte van Kosovo verklaart waarom het grootste gedeelte van de Serviërs woonachtig is in het Noordoostelijke gedeelte van Kosovo. In de rest van het land wonen voornamelijk Kosovaren van Albanese afkomst (Kushner 2010: 74).

Kosovo kent een lange geschiedenis van politieke onrust. Tijdens de Balkanoorlogen in 1912 werden Kosovo en Albanië ingenomen door Servië en werd West-Kosovo veroverd door Montenegro. In 1974 werd Kosovo een autonome provincie binnen de staat Joegoslavië onder het bewind van president Tito. Kosovo kreeg door deze autonome status opnieuw zeggenschap over het eigen parlement en rechtssysteem. In 1974 werd echter duidelijk dat de Servische bevolkingsgroep binnen Kosovo het grootste gedeelte van de overheidsfuncties in handen had, ondanks het feit dat ze in de minderheid waren (UNHCR Report 2000; Kushner 2010: 73-76).

In 1981 brak dan ook een opstand uit met als eis dat Kosovo een onafhankelijke republiek genaamd *Kosova-Republikë* zou worden. Deze opstand werd door Servische troepen de kop ingedrukt, maar verhinderde een nieuwe opstand in 1986 niet. Deze opstand resulteerde ook niet in een Kosovaarse Republiek en de kans daarop werd steeds kleiner vanaf het moment dat Slobodan Milošević aan de macht kwam. Milošević was van mening dat Kosovo de bakermat was van de Servische beschaving en dat Kosovo daarom nooit een autonome staat mocht worden (Hagan 2006: 338; Kushner 2010: 73-76).

In 1989 begon Milošević zijn heerschappij over Kosovo. De Albanese in Kosovo probeerden zoveel mogelijk onder het juk van het Servische parlement uit te komen door een 'schaduwsamenleving' te stichten met eigen scholen en ziekenhuizen.

In 1996 merkte Milošević dat het moeizamer werd om de Albanese Kosovaren te blijven onderdrukken door verminderde steun van zijn achterban. Op hetzelfde moment richtten de Albanese Kosovaren het Kosovaarse Bevrijdingsleger op dat tal van aanslagen op Servische doeleinden pleegde. Deze aanslagen waren het begin van de Kosovo-oorlog die zou woeden tussen 1996 en 1999.

De Kosovo-oorlog, geleid door Milošević, wordt ook wel de 'etnische zuivering' genoemd, waarbij Albanese Kosovaren verdreven moesten worden van Servisch grondgebied (Kusher 2010: 74-76).

Volgens Noel Malcolm (1998), modern historicus, is het waarschijnlijk dat de afkeer jegens Albanese Kosovaren in Kosovo voornamelijk aangewakkerd is door het bewind van Milošević. Malcolm noemt Kosovo in zijn boek 'a wonderland of mutual tolerance'. Hij keert zich hiermee af van de Westerse tendens om de oorlogen in de Balkan allemaal af te schilderen als 'etnische conflicten' veroorzaakt door sluimerende etnische haatgevoelens onder de lokale bevolking (Malcolm 1998: 179; Kusher 2010: 75).

DE VLUCHTELINGEN UIT KOSOVO

Figuur 5¹¹: Landen van Kosovaarse toevlucht in 1999

Albanese Kosovaren

Zeker 2000 Albanese Kosovaren kwamen om door aanslagen en geweld van het Servische leger tijdens de Kosovo-oorlog. Naar schattingen van de NATO sloeg de helft van de Kosovaarse bevolking van Albanese afkomst, ruim 1,1 miljoen mensen, op de vlucht. In figuur 5 is te zien in welke vier landen de Kosovaren voornamelijk hun toevlucht zochten. Zo'n 200.000 Kosovaren waren 'internally displaced' in eigen land en de overige 900.000 vluchtten naar buurlanden zoals Albanië en Macedonië (Kusher 2010: 73-75). In tabel zijn de aantallen Kosovaarse en Roma vluchtelingen te zien en naar welk land zij vluchten.

¹¹ Bron: BBC news 1999: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/310392.stm>

Land	Aantal geregistreerde Kosovaarse vluchtelingen	Aantal geregistreerde Roma vluchtelingen
Albanië	444.600	860
Macedonië	344.500	1.700
Montenegro	69.700	4.000
Bosnië	7.900	1.000
EU	100.000	Geen data

Tabel 1: Landen van toevlucht inclusief aantallen vluchtelingen¹²

Het grootste aantal vluchtelingen, rond de 444.600, werd opgevangen door Albanië, Europa's armste land. Het land dat het één na grootste aantal vluchtelingen opnam, te weten 344.500, was Macedonië. De helft van deze vluchtelingen werd echter niet erkend als vluchteling door de Macedonische overheid en kon daarom geen rechten claimen in Macedonië. Eén van de redenen dat de vluchtelingen niet erkend werden was dat Macedonië vijftien keer zoveel vluchtelingen ontving dan verwacht. De Kosovaarse 'exodus' wordt gezien als de grootste Europese vluchtelingen verplaatsing sinds de Tweede Wereldoorlog (Kushner 2010:73-76).

Roma

Gedurende de Kosovocrisis werden de Roma verstoten door zowel de Serviërs als de Albaniërs. Zij zijn mede daarom een bevolkingsgroep die vaak over het hoofd gezien wordt als het gaat om de Kosovaarse oorlog. Exacte vluchtelingenaantallen van alle Roma zijn niet beschikbaar, maar worden geschat op enkele duizenden. De aantallen geregistreerde Roma vluchtelingen zijn te zien in tabel 1¹³. Volgens Cahn, een mensenrechtenadviseur van de Office of the United Nations Resident Coordinator in Moldavië, werden de Roma behandeld als tweederangs vluchtelingen

¹² Bron: Kushner, A.R. (2010) 'Kosovo and the Refugee Crisis, 1999: The Search for Patterns amidst the Prejudice', *Patterns of Prejudice*, 33:3, 73-86
 Bron Roma: UNHCR Estimates, July 2007

¹³ Het aantal Roma vluchtelingen ligt hoger dan deze aantallen, het is echter moeilijk deze aantallen te schatten omdat veel Roma zich niet registreerden omdat zij niet werden erkend als vluchtelingen maar als IDP (Internally Displaced Person).

naast de Albanese Kosovaren (Cahn & Peric 1999: 7, 14).

Toen vele Albanees-Kosovaarse vluchtelingen in 1999/2000 terugkeerden naar Kosovo was het voor de Roma moeilijk om ook terug te keren, want zij werden enerzijds door de Albanen beschuldigd van samenwerken met de Serven en anderzijds door de Serven beschuldigd van diefstal tijdens de oproeren (Sigona 2003: 71-73).

Het ontbreken van papieren was, naast het feit dat de Roma niet welkom waren in Kosovo, de grootste oorzaak van het achterblijven in vaak onleefbare vluchtelingenkampen, waar het WFP geleidelijk de voedselhulp steeds meer terugtrok (Sigona 2003: 71-73). Omdat Roma vaak stateeloos zijn werden ze door de UNHCR niet erkend als vluchtelingen maar gezien als 'Internally Displaced People'. In tegenstelling tot het ontbreken van erkenning als vluchteling door de internationale gemeenschap zijn er ook schrijvers en mensenrechtenactivisten die juist bepleiten dat de Roma in de Kosovo-oorlog de vergeten vluchtelingen waren met een dubbele last. Zij verwijzen naar de last van het vluchteling zijn in combinatie met de last van de ondergeschikte positie die zij al bekleedden in de Kosovaarse samenleving .

VLUCHTELINGEN IN MACEDONIË

Kosovaarse vluchtelingen kwamen Macedonië binnen in maart 1999. In negen weken tijd groeide de vluchtelingenstroom uit tot een aantal van 344.000. Macedonië kon in het begin het grote aantal vluchtelingen niet aan en moest alle zeilen bijzetten om hulp te kunnen bieden. Een deel van de Kosovaren dat toevlucht zocht in Macedonië werd de toegang geweigerd en een ander deel dat Macedonië al binnen was gekomen werd het land weer uitgezet (Donev 2002: 183).

De situatie wordt door één van de vluchtelingen, Mimoza Pristina, een rechtenstudent uit Kosovo beschreven in het artikel van Kushner:

'They beat us and forced us on to buses. They wouldn't tell us where we were going. I feel as if I am lost in space. I have run out of words for the way I feel. Yes, animals, that is how they made us feel' (Kushner 2010: 78).

In tabel 2 is te zien dat de Macedonische overheid naar schatting 134.500 vluchtelingen onderbracht in kampen. Naast het onderbrengen van vluchtelingen in kampen werden ook nog 140.000 vluchtelingen onderbracht bij Macedonische gastgezinnen. De grootste kampen Stenkov 1 en 2 en Cegrane huisvestten respectievelijk 30.000, 32.000 en 42.000 vluchtelingen.

Kampen	Vluchtelingenaantal
Stenkovec 1	30.000
Stenkovec 2	32.000
Bojane	4.700
Radusha	7.500
Neprosteno	7.500
Cegrane	42.000
Sekonos	9.800
Shuto Orizari	1.500 (Roma vluchtelingen)
Totaal	134.500

Tabel 2¹⁴: Schattingen van vluchtelingenaantallen in kampen in Macedonië van maart t/m juni 1999

De Macedonische overheid nam in het begin de verantwoordelijkheid voor het verlenen van onderdak en het verschaffen van schoon water en sanitatie, voedsel en basisgezondheidszorg. De UNHCR was verantwoordelijk voor de bescherming van de vluchtelingen, rechtsbijstand en gemeenschapsdiensten.

In juli keerde tweederde van de vluchtelingen terug naar Kosovo en een resterende 100.000 vluchtelingen bleef over, waarvan 4.100 Roma¹⁵. Vanaf dat moment veranderde de 'noodsituatie' in een langdurig vluchtelingenbestaan. Ondanks het feit dat Macedonië geen asielrecht kent drong de UNHCR aan op acceptatie van alle vluchtelingen. Het resultaat daarvan was dat de Macedonische overheid de vluchtelingen de status 'Tijdelijke Humanitair Geassisteerde Personen' toewees. Deze titel gold echter niet op voor de Roma (Donev 2002: 184).

Eén van de redenen dat grote aantallen vluchtelingen in Macedonië en Albanië werden gehuisvest is dat andere Westerse Europese landen de grenzen gesloten hielden voor vluchtelingen uit Kosovo. Dit was voornamelijk omdat er

¹⁴ Bron: Donev et al: 1999 Kosovo Refugee Crisis in Macedonia

¹⁵ Dit aantal is hoger dan genoemd in tabel 1, omdat hierbij ook het aantal niet geregistreerde vluchtelingen is meegenomen.

grote vooroordelen heersten over mensen uit de Balkan, die vaak werden omschreven als 'sloebbers' door West-Europeanen (Kushner 2010: 78-82).

Twee citaten uit het artikel van Kushner wil ik hier graag aanhalen, omdat ze illustratief zijn voor West-Europese percepties op de situatie van de vluchtelingen. De twee onderstaande citaten tonen de discrepantie tussen de realisatie van West-Europeanen dat zij op televisie Westerse vluchtelingen onder erbarmelijke omstandigheden zien leven en het gebrek aan werkelijk inlevingsvermogen in combinatie met sterke vooroordelen over inwoners van de Balkan:

“As the number of refugees languishing in the muddy stinking fields to which they are confined grows with sickening speed, Nato countries have closed their doors. We don't mind images of them on the television screens but the people themselves are not welcome. That would make the story entirely too personal. For us, these people are far away, beyond the firewall that divides the world of misery from the Marks & Spencer. Let them stay in the Balkans, we say. We'll send a cheque” (Hilton in Kushner 2010: 79).

“A careworker at a refugee day centre in Barking, East London, reported in October 1998: ‘People aren't making the connection between the pictures of the war on TV and these guys in the streets. They confuse them with Romanians and Slovaks. Even when they're told they're from Kosovo the reaction is still the same—send them back” (Carroll in Kushner 2010: 80).

Wat opvalt in deze citaten en de aanvullende informatie in beide artikelen is dat de inwoners in landen zoals Duitsland en Engeland wel graag iets willen betekenen voor de Kosovaarse vluchtelingen, maar ze geen asiel willen verlenen in eigen land. Deze houding verklaart deels de hoogte van het bedrag (\$ 123 miljoen) dat gedoneerd is door Westerse landen aan vluchtelingen van de Kosovo-oorlog. Binnen de EU zijn de grootste donaties gedaan door Denemarken (\$ 71 miljoen), Duitsland (\$ 58 miljoen) en Italië (\$ 69 miljoen) (Kent 2000: 5,6).

Ter vergelijking een voorbeeld van donaties aan Afrikaanse landen: de WFP

heeft in 1998 tot doel gesteld om \$ 98.5 miljoen aan donaties en fondsen te werven voor de regio Africa's Great Lakes: Rwanda, Burundi, Tanzania, Uganda, waar honderdduizenden vluchtelingen zitten. Drie jaar later hebben ze slechts tweeëntwintig procent van het beoogde bedrag behaald (Kent 2000: 5,6).

Voeding in Macedonische vluchtelingenkampen

In combinatie met de WHO, UNICEF, World Food Program (WFP), nationale NGOs, het Macedonische Red Cross en het Ministerie van Gezondheid was de UNHCR verantwoordelijk voor een breed gezondheidsprogramma in de Macedonische vluchtelingenkampen (Donev 2002: 187).

Dit gezondheidsprogramma bestond uit verschillende centra waar basisvoeding verschaft werd door het WFP en veertig nationale en internationale NGOs. Als toevoeging aan het basispakket zijn bakkerijprojecten opgezet en is lokale productie bevorderd onder de gastgemeenschap, om zo verse groenten en fruit te kunnen uitdelen (UNHCR report 2000: 86). Daarnaast bevatte het gezondheidsprogramma gratis gezondheidszorg en educatie over het belang van verschillende micronutriënten (Kushner 2010: 78).

De maandelijkse voedselpakketten van de WFP zouden volgens de UNHCR-richtlijnen genoeg voedsel moeten bevatten om 2.100 kcal per dag te kunnen verschaffen. De inhoud van het basispakket bestond uit meel, bonen, olie, suiker en vlees in blik. Vaak was de realiteit dat deze voedselpakketten te laat aankwamen vanwege logistieke problemen. Ook werden de aantallen vluchtelingen binnen kampen vaak onderschat, waardoor de richtlijn van 2.100 kcal per dag zeker in het begin niet gehaald werd (Borrel 1999:2).

Ondanks dat de vluchtelingenkampen in Macedonië volgens de UNHCR een gelijke behandeling moesten nastreven was er vaak sprake van grote verschillen tussen de kampen. Evaluaties door onder andere de UNHCR onder Kosovaarse vluchtelingen wijzen uit dat de standaarden binnen kampen sterk verschilden. Sommige kampen presteerden ver beneden de standaard, terwijl andere kampen in zo'n hoge mate luxe artikelen verschaften dat de kosteneffectiviteit ervan in twijfel

wordt getrokken¹⁶. De reden van deze ongelijkheid valt in het algemeen te wijten aan het verschil in populatie binnen de kampen (Borrel 1999: 16-18).

De al eerder genoemde Roma vielen in een andere categorie vluchtelingen dan de Albanese Kosovaren. De Roma woonden overwegend in de meer afgelegen kampen, waardoor voedselhulp hen vaak moeilijk en als laatste kon bereiken. Het grootste kamp dat Roma vluchtelingen huisvestte was Shuto Orizari, door de Roma zelf de bijnaam 'Shutka' gegeven, wat 'vuilnisbak' betekent in Romani.

In sommige kampen kregen de Albanese Kosovaren voeding zoals kip, kaas, verse sinaasappels, melk, koffie en soms zelfs taart terwijl in andere kampen de vluchtelingen de basisvoeding niet op tijd kregen (Kent 2000: 3; Sigona 2003: 70-73).

Een citaat uit de Guardian (2009) van Roma-vluchteling Seryama in Montenegro geeft een beeld van de situatie in de Roma-vluchtelingenkampen:

"Some of the people here go to beg but I would rather eat from the rubbish tip than do that. We want to be able to work but we're not allowed. My children are always hungry and I have nothing to give them. I am hungry now but I know there is nothing in my house. I can't live like this any more. I want to leave and take my children away from here but where can I go?" (Greenwood in Guardian June 19, 2009).

Als een gevolg van de beperkte hulp die ze kregen in de vluchtelingenkampen werd de toch al zwakste groep van Kosovo, de Roma, nog meer gemarginaliseerd (Sigona 2003:70-73).

¹⁶ Vanwege ontoereikende data is het niet precies bekend welke vluchtelingenkampen beneden of boven de standaard presteerden.

VLUCHTELINGEN IN ALBANIË

Net als in Macedonië kwamen ook de Kosovaarse vluchtelingen Albanië in grote getale tegelijk binnen. Albanië heeft het grootste percentage vluchtelingen opgenomen, ondanks het feit dat het zelf als het armste land van Europa wordt gezien. Een gegeven dat hier een rol in kan spelen is de afkomst die Albanezen delen met Albanese Kosovaren. Desalniettemin is het contrast tussen de gastvrijheid van Albanië en Macedonië groot (Hagan 2006: 338). De drie grootste kampen in Albanië zijn Camp Hope, Camp Fier en Labinot Fushe Camp.¹⁷

Voeding in Albanese vluchtelingenkampen

Voedsel werd in de Albanese vluchtelingenkampen verstrekt door de UNHCR in combinatie met verscheidene NGO's en de WFP. In met name de eerste maanden kwam de voedselhulp vaak moeizaam op gang. Medewerkers van de WFP uitten vaak hun ongenoegen over de traagheid waarmee de UNHCR complementaire gebruiksvoorwerpen distribueerde zodat de vluchtelingen konden koken. Hierdoor creëerde de UNHCR volgens enkele medewerkers van de WFP een kunstmatig voedseltekort omdat de WFP hoeveelheden voedsel moest weggooien aangezien de UNHCR geen kookgerei leverde (UNHCR report 2000: 79).

¹⁷ Wegens gebrekkige literatuur over de Albanese vluchtelingenkampen zijn cijfers over hoeveel vluchtelingen in ieder kamp zaten niet bekend.

IV. HET RECHT OP ADEQUATE VOEDING: DE ARGUMENTEN & CONCLUSIE

In deze scriptie wordt onderzocht of culturele waarden en belangen moeten worden meegenomen in het vaststellen van de standaarden voor adequate voeding voor vluchtelingen. In dit gedeelte van de scriptie geef ik een zo duidelijk mogelijk overzicht van mijn bevindingen aan de hand van de veelzijdige literatuur en de nieuwe vragen en inzichten die naar boven kwamen bij het verwerken van alle informatie.

In het eerste hoofdstuk wordt ingegaan op vijf aspecten. In het onderstaande stuk relateer ik elk aspect aan de twee door mij bestudeerde casussen.

In het eerste stuk wordt de vraag gesteld wat de implicaties en interpretaties van het universele mensenrecht op adequate voeding zijn. In deze vraag wordt aandacht besteed aan de definities in de verschillende mensenrechtenartikelen over adequate voeding en het verschil tussen biologisch en cultureel adequate voeding. Aan de hand van de twee casussen heb ik onderzocht waar de prioriteit naar uitgaat in termen van biologisch of cultureel adequate voeding en wat de mogelijke gevolgen daarvan zijn.

Na bestudering van de literatuur over Kakuma wordt duidelijk dat de prioriteit van de hulporganisaties ligt bij het behalen van de standaarden voor biologisch adequate voeding. Vaak worden deze biologische standaarden niet gehaald en lijkt culturele adequaatheid van voeding geen prioriteit. Wat opvallend is, in de situatie van Kakuma, is dat juist de biologische standaarden van adequate voeding niet worden gehaald omdat de voeding vaak niet cultureel aanvaardbaar is voor de bevolking. Een voorbeeld hiervan is dat voornamelijk Soedanese vluchtelingen vanwege hun pastorale achtergrond hun sorghum en gierst ruilen voor minimale hoeveelheden van producten die cultureel meer aanvaardbaar zijn, zoals melk, eieren en bonen (Jansen 2011: 131-133).

Nu blijft in deze situatie de vraag of er meer aandacht moet zijn voor

culturele waarden en belangen als het gaat om het stellen van voedingsstandaarden. Later in de casus komt het voorbeeld voorbij dat Soedanezen wel degelijk gierst aten toen ze nog in Soedan woonden, maar dat ze hun 'culturele gewoonten' bijstelden toen ze in Kakuma kwamen, omdat daar, mede door de grote illegale markt, toegang was tot andere producten dan gierst (Jansen 2001: 212; Eidelson & Horn 2008: 20-25). Ondanks dit gegeven is het naar mijn mening belangrijk dat er aandacht besteed wordt aan culturele waarden en belangen. Zelfs al veranderen sommige gewoonten van vluchtelingen omdat ze zich in een nieuwe situatie bevinden, dan is het nog belangrijk om hun waardigheid in stand te houden. Als deze nieuwe gewoonten, die zij mogelijk delen met vluchtelingen van andere etniciteit, onderdeel zijn van hun nieuwe bestaan en waardigheid dan is het belangrijk om daaraan tegemoet te komen. Daarnaast is het voorbeeld van de veranderende gewoonte van Soedanezen omtrent het eten van gierst slechts één voorbeeld en zijn er ook genoeg voorbeelden waar culturele waarden en gewoonten wel blijven leven onder vluchtelingen.

In de tweede casus over Kosovaarse vluchtelingen wordt duidelijk dat er in het geval van de meeste Kosovaarse vluchtelingenkampen aandacht is voor cultureel adequate voeding. Een voorbeeld hiervan is de verschaffing van kip, kaas, verse sinaasappels, melk, koffie en in enkele kampen soms zelfs taart. Een grote groep die echter vaak buiten beschouwing wordt gelaten is de Roma. Deze groep delft geregeld het onderspit als het aankomt op het verkrijgen van zowel biologisch als cultureel adequate voeding. In het overgrote deel van de rapporten wordt niet gesproken over deze grote groep vluchtelingen, noch worden zij betrokken bij vergelijkingen die constant gemaakt worden tussen Afrikaanse en Balkan-vluchtelingen.

Een tweede thema betreft de rol van taboes en culturele gewoonten in de realisatie van het mensenrecht op voeding. Voedseltaboes nemen hierin een centrale plaats in. Enerzijds beargumenteren wetenschappers dat voedseltaboes er zijn om schaarse hulpbronnen te beschermen of om allergieën onder mensen tegen te gaan. Anderzijds zijn er ook wetenschappers die bepleiten dat voedseltaboes voornamelijk bestaan om de sociale cohesie binnen een bestaande groep te

versterken of om sociale cohesie binnen een nieuwe groep te versterken. In feite dient het dan als een gemeenschappelijk 'cultureel' goed. Volgens Meyer-Rochow (2008) kan een voedseltaboe zelfs een zodanig sterk gemeenschappelijk gevoel bewerkstelligen dat er een gevoel van 'beloning' ontstaat (Meyer-Rochow 2008: 2,3).

Dit thema zien we duidelijk terug in Kakuma, waar vluchtelingen uit verschillende landen, zoals Soedan en Somalië, bijeenkwamen. In de tijd voordat ze gevlucht waren deelden ze geen identiteit en zodra ze beiden in het kamp zaten deelden ze een grote gemeenschappelijke identiteit, namelijk het 'vluchteling' zijn. Slechts de nadruk leggen op een oorspronkelijke etniciteit gaat voorbij aan de mogelijkheid dat het gevoel van 'beloning' veranderd kan zijn omdat de vluchtelingen nu in een nieuwe situatie zitten. 'Refugeeness', is een term die gebruikt wordt door antropoloog Malkki om een identiteit aan te duiden die breder is dan alleen gedeelde etniciteit. De term staat voor het proces van identiteitsvorming door het vinden van een nieuw evenwicht tussen het 'oude' en het 'nieuwe' (Malkki 1995: 236-37).

Enerzijds ben ik van mening dat er een zekere mate van gedeeld leed bestaat wat zorgt voor een vorm van homogeniteit tussen vluchtelingen onder elkaar. Anderzijds denk ik dat de sterke traditionele gewoonten van de mensen achter de titel 'vluchteling' niet onderschat moeten worden. Refugeeness is slechts een identiteit die een vluchteling heeft, naast bijvoorbeeld het zijn van Nuer, handelaar en vader. Chabal noemt dit "overlappende cirkels van identiteiten" (Chabal 2009: 31 ; Jansen 2011: 22).

Binnen de Kakuma casus is de term overlappende cirkels van identiteiten sterk van toepassing. Op het moment dat alle vluchtelingen onrecht wordt aangedaan, als er bijvoorbeeld de hele dag geen watertoevoer is, dan zal de onderlinge vluchtelingenconnectie sterker zijn dan op het moment wanneer de vluchtelingen bezig zijn met hun dagelijkse rituelen, zoals koken en wassen.

Agier (2002) benadrukt dat het onderweg zijn en het leven in de kampen nieuwe sociale realiteiten en nieuwe identiteitsvormen creëert. Hij stelt dat de vluchtelingenkampen sterker van invloed zijn op het proces van nieuwe

identiteitsvorming dan op het behouden van de oude identiteiten (Agier 2002: 333).

Als we identiteitsvorming bezien in relatie tot het recht op adequate voeding binnen Kakuma dan zijn er, met name op het gebied van gender, verschillende identiteitsveranderingen te zien in Kakuma. Waar Soedanese mannen vroeger vaak de verantwoordelijkheid droegen voor de voedselvoorziening en de financiën, dragen ze die verantwoordelijkheid nu vaak niet meer. Ondertussen zijn de vrouwen nog steeds verantwoordelijk voor het huishouden en zijn de mannen vaak ineens afhankelijk van de regels van de vrouw (Jansen 2011: 23).

Dit laatste voorbeeld en ook het voorbeeld van de gewoonte van Soedanese vluchtelingen om gierst te eten in Soedan en het uit het dieet te bannen in Kakuma geeft aan dat voorkeuren niet altijd statisch hoeven te zijn. Dit gezegd hebbende moet zeker niet worden onderschat in welke mate voedseltaboes nog steeds sterk aanwezig kunnen zijn. Daarnaast is dit ook geen pleidooi om geen aandacht te besteden aan culturele gewoonten en taboes, omdat ze mogelijk kunnen veranderen door de verandering in culturele identiteiten. Juist in situaties waarin mensen kwetsbaar zijn en zich moeten aanpassen aan hun omgeving is het naar mijn mening belangrijk om rekening te houden met culturele gewoonten en taboes, om zo de waardigheid van de vluchteling te waarborgen. Uit de literatuur blijkt uit verschillende voorbeelden dat voedseltaboes blijven bestaan in de vluchtelingenkampen. Met name in Kakuma komen deze voorbeelden naar voren, zoals het voorbeeld van de weigering onder Ethiopische en Soedanese vluchtelingen om gebruik te maken van poedermelk, omdat zij dat beschouwen als een taboe vanwege hun pastorale achtergrond.

Het derde onderwerp behandelt het verschil tussen de ethische stromingen het consequentialisme en het nonconsequentialisme en exploreert ethische overwegingen als het neerkomt op het universele mensenrecht op adequate voeding. Mensenrechten worden in de literatuur overwegend geschaard binnen het consequentialistisch perspectief. Het uiteindelijke doel is dat ieder mens gebruik kan maken van het recht op adequate voeding, naar universele standaarden. De vraag die hierbij gesteld kan worden is of dit doel verenigd kan worden met het behoud van waardigheid van bepaalde groepen mensen of bepaalde individuen. Als

voor een hele groep vluchtelingen bepaalde voeding niet cultureel adequaat is en zij het daarom niet consumeren dan is het uiteindelijke doel niet behaald.

In de Kakuma casus worden verschillende voorbeelden gegeven waarbij gedistribueerde voeding niet wordt geaccepteerd door de vluchtelingen. In plaats daarvan verkopen ze het voedsel om er andere, naar hun mening cultureel adequate, voeding of medicijnen voor te kopen. Hierdoor worden in Kakuma beide standaarden van adequaatheid, zowel biologisch als cultureel, verre van volledig gerealiseerd.

In de casus over Kosovo wordt duidelijk dat zeker na enkele maanden het recht op adequate voeding, zowel in biologische als in culturele zin, voor de grootste groep vluchtelingen gerealiseerd wordt. De Roma worden echter consequent buiten beschouwing gelaten in de literatuur. Na literatuuronderzoek over specifieke Roma vluchtelingenkampen wordt duidelijk dat het recht op adequate voeding niet gerealiseerd wordt voor de Roma. Dit is deels omdat zij niet erkend worden als vluchteling door het gebrek aan papieren en deels omdat ze een gemarginaliseerde groep zijn binnen de Kosovaarse samenleving.

In het vierde thema staat de discussie over de universaliteit van de mensenrechten centraal. Hierin wordt de vraag gesteld of het mensenrecht op adequate voeding een universeel recht kan zijn. Ook wordt er besproken naar welke maatstaven de standaarden voor adequate voeding zouden moeten worden gevormd. De drie begrippen 'universeel', 'adequaat' en 'waardig' zijn in beide casussen conflicterend met elkaar.

In Kakuma blijkt dat universeel adequate voeding lang niet adequaat is voor iedere vluchteling. Voor vluchtelingen met een pastorale achtergrond, zoals een deel van de Soedanese en Ethiopische vluchtelingen, zijn dierlijke producten een belangrijke voedingsbron. Poedermelk volstaat in hun situatie niet en daarom maken ze gebruik van de 'onofficiële' mogelijkheid om hun sorghum te ruilen met de Turkana voor kleinere porties melk en eieren. Omdat de voeding die de vluchtelingen ontvangen vaak cultureel niet adequaat is kan er zelfs voorzichtig gesteld worden dat in sommige gevallen vluchtelingen daardoor mogelijk hun waardigheid verliezen. Omdat cultuur vaak het enige is dat vluchtelingen uit

hetzelfde gebied delen, en voeding een centrale rol inneemt binnen de meeste culturen, is het belangrijk om rekening te houden met de waardigheid die mogelijk verloren gaat als mensen zelfs het laatste moeten opgeven wat zij nog delen en waar zij wellicht hun identiteit deels aan verbinden.

In de Kosovo casus geldt dit wellicht in een nog grotere mate voor de Roma die in grote mate werden achtergesteld en daardoor nog meer marginaliseerden. Hierdoor kan de kloof tussen de Albanese Kosovaren en de Roma nog groter zijn geworden dan vóór de Kosovo-oorlog. Alle drie de begrippen 'universeel', 'adequaat' en 'waardig' zijn in het geval van het recht van de Roma op adequate voeding niet nageleefd of benadrukt.

Ter conclusie wil ik mijn belangrijkste bevindingen in dit onderzoek op een rijtje zetten. De hoofdvraag in dit onderzoek is of culturele waarden en belangen moeten worden meegenomen in het vaststellen van de standaarden voor adequate voeding voor vluchtelingen. Na bestudering van relevante theorie en het uiteenzetten van twee veelzijdige en verschillende casussen heb ik een aantal bevindingen gedaan. Allereerst is het mij opgevallen dat er zowel in de relevante literatuur ofwel aandacht besteed wordt aan het belang van biologisch adequate voeding ofwel benadrukt wordt hoe belangrijk culturele waarden en gewoonten zijn voor vluchtelingen. Deze twee aspecten worden echter nauwelijks met elkaar gecombineerd, waardoor beide aspiraties vaak niet behaald worden. Als deze doelen met elkaar gecombineerd worden dan is het aannemelijker dat vluchtelingen het voedsel daadwerkelijk tot zich nemen in plaats van het verkopen. Daarnaast is het van groot belang dat het behoud van waardigheid onder vluchtelingen gestimuleerd wordt. Dit kan bereikt worden door vluchtelingen serieus te nemen en te erkennen dat voedsel vaak een centrale rol inneemt binnen een gedeelde cultuur en dat het belangrijk is om deze gedeelde cultuur te behouden.

Naast deze bevindingen wil ik het laatste onderwerp in deze scriptie bespreken. De vraag in hoeverre de vergelijkende literatuur over voedselvoorziening in Afrikaanse vluchtelingenkampen en vluchtelingenkampen op de Balkan gebaseerd is op empirisch bewijs. De vooroordelen die, voornamelijk in

het Westen, heersen over de grote verschillen tussen Afrikaanse en Balkan-vluchtelingenkampen zijn overwegend niet gebaseerd op empirische waarheden. De heersende vooroordelen, waarbij vaak gesteld wordt dat vluchtelingen in Afrika consequent worden achtergesteld ten opzichte van vluchtelingen op de Balkan, worden niet door feiten onderbouwd. Daarnaast wordt een groot deel van de Kosovaarse vluchtelingen stelselmatig buiten beschouwing gelaten, waardoor de al schaarse data niet valide is. Er kan gesteld worden dat naar Westerse maatstaven de gemiddelde vluchteling uit Kosovo beter af is dan de gemiddelde Kakuma vluchteling als het gaat om adequate voeding. Naar mijn mening, gevormd door beide literatuuronderzoeken, ligt het verschil echter niet zo zeer in de nadruk op het belang van biologisch adequate voeding, maar in grotere mate op het ontbreken van erkenning van het belang van cultureel adequate voeding in Kakuma. In de meeste Kosovaarse vluchtelingenkampen, afgezien van de kampen waar de Roma waren gehuisvest, werd rekening gehouden met culturele waarden en gewoonten. In Kakuma is dat in mindere mate het geval. Dit verschil roept vragen op over de universaliteit van vluchtelingen. Als vluchtelingen geen universele behandeling krijgen dan zouden de standaarden ook niet noodzakelijk universeel moeten zijn. In dat geval zou er met name in Afrikaanse vluchtelingenkampen meer ruimte zijn voor een culturele invulling van adequate voeding. Zo kan het mensenrecht op adequate voeding universeel blijven, maar is de invulling cultureel gebonden.

Desalniettemin bleek uit de literatuur dat een groot aantal vluchtelingen in Kakuma er beter vanaf kwam dan voordat ze in het kamp zaten en daarnaast ook beter af waren dan de gastgemeenschap, de Turkana. Om werkelijke standpunten aan te nemen moet er uitgebreid etnografisch onderzoek gedaan worden naar emic percepties op begrippen zoals 'identiteit', gevoel van 'belonging' en 'waardigheid'. Pas dan is er de mogelijkheid om te achterhalen wat er onder de vluchtelingen zelf speelt. Deze scriptie slaat nochtans een brug tussen de al bestaande notie over het belang van adequate voeding en culturele waarden en gewoonten.

LITERATUURLIJST

Agier, M. (2002) 'Between war and city. Towards an urban anthropology of refugee camps' *Ethnography* 3-3: 317-341.

Anderson, A. (2009) 'On Dignity and Whether the Universal Declaration of Human Rights Remains a Place of Refuge After 60 Years' *American University International Law Review* 25-6: 115-141

Aukot, E. (2004) 'It is better to be a refugee than a Turkana in Kakuma: revisiting the relationship between hosts and refugees in Kenya' *Refuge* 21-3: 73-83.

Borrel, A. (1999) 'Challenges for humanitarian response in Kosovo' *Field Exchange* 8-1: 15-23

Cahn, C. & T. Peric (1999) 'Roma and the Kosovo Conflict' *European Roma Rights Centre Journal* 1: 6-21

Caplan, P. (1994) *Feasts, Fasts, Famine: Food for Thought* Londen, Berg Publishers

Chabal, P. (2009) *Africa: the politics of suffering and smiling* Londen, Zed Books.

Codesal, D.M. (2010) 'Eating abroad, remembering (at) home' *The International Library of Environmental, Agricultural and Food Ethics* 7-12: 111-129

Deng, B. & Deng, A. et al. (2005) *They poured fire on us from the sky. The true story of three Lost Boys from Sudan* New York, New York Public Affairs.

Donev, D., S. Oneeva & I. Gligorov (2002) 'Refugee Crisis in Macedonia during the Kosovo Conflict in 1999' *Public Health and Peace* 43-2: 184-189

- Donnelly, J. (2007) 'The Relative Universality of Human Rights' *Human Rights Quarterly* 29-2: 281-306
- Douglas, M. (1966) *Purity and Danger: An Analysis of Concept of Pollution and Taboo* London, Routledge Classics
- Eide, A. (2007) 'State obligations for human rights: the case of the right to food' in: O. Hospes & I. Hadiprayitno (red.) *Governing Food Security, Eur. Inst. for Food Law* Wageningen, Wageningen Academic Publishers: 105-121
- Eidelson, R, J. & Horn, R. (2008) 'Who Wants to Return Home? A Survey of Sudanese Refugees in Kakuma, Kenya' *Refuge* 25-1: 15-26.
- Eggers, D (2006) *What is the What. The autobiography of Valentino Achak Deng. A Novel* San Fransisco, McSweeney's.
- Feyissa, A & R. Horn (2008) 'There is more than one way of dying: an Ethiopian perspective on the effects of long-term stays in refugee camps,' in: D. Hollenbach(red.) *Refugee rights: ethics, advocacy and Africa* Washington, Georgetown University Press: 13-26
- Guardian (2009) 'Home is a stinking rubbish tip for Kosovo's forgotten refugees', 19-06-2009.
- Hadiprayitno, I. (2010) 'Declared, not acquired: claiming hunger as a violation of the right to food, with a case study from Indonesia' in: O. Hospes & I. Hadiprayitno (red.) *Governing Food Security, Eur. Inst. for Food Law* Wageningen, Wageningen Academic Publishers: 137-157
- Hagan, J. & Schoenfeld, H (2006) 'The science of Human Rights, War Crimes, and Humanitarian Emergencies' , *Annu. Rev. Sociol* 6:32: 329-349

Harrell-Bond, B. (2002) 'Can Humanitarian Work with Refugees be Humane?' *Human Rights Quarterly* 24-1: 51-85.

Harris, M. (1998) *Good to Eat: Riddles of Food and Culture* Long Grove, Waveland Press, Inc

Hilhorst, D & B. Jansen (2010) 'Humanitarian space as arena: a perspective on the everyday politics of aid.' *Development and Change* 41-6: 1117-1139.

Hilton, I. (1999) 'We imagine war as a Hollywood film' in: K.M. Greenhill (red.) *RT-Weapons of Mass Migration* New York, Cornell University Press: 131

Hospes, O. & B. van der Meulen (2009) 'Introduction: what is there to celebrate in the Netherlands on World Food Day?' in O. Hospes & B. van der Meulen (red.) *Fed up with the right to food* Wageningen, Wageningen Academic Publishers: 19-28

Jamal, A. (2000) 'Minimum standards and essential needs in a protracted refugee situation: a review of the UNHCR programme in Kakuma, Kenya', <http://www.unhcr.org/3ae6bd4c0.html>

Jansen, B. J. (2008) 'Between vulnerability and assertiveness: Negotiating resettlement in Kakuma refugee camp, Kenya.' *African Affairs* 107-429: 569-587.

Jansen, B.J. (2011) *The Accidental City: Violence, Economy and Humanitarianism in Kakuma Refugee Camp, Kenya* Wageningen, Wageningen Academic Publishers

Jonsson, U. (2007) 'Millennium Development Goals and Other Good Intentions' *Ethics, Hunger and Globalization* 12-7: 111-129

Jonsson, I.M, L.R. Hallberg & I.B. Gustafsson (2002) 'Cultural foodways in Sweden: repeated focus group interviews with Somalian women' *International Journal of Consumer Studies* 26-4: 328-339

Kathrani, P. (2012) 'Quality circles and human rights: tackling the universalism and cultural relativism divide' *AI Society* 12-27: 369-375

Kent, G (2000) 'The Nutrition Rights of Refugees' in D. Elliott & U.A. Segal (red.) *Refugees Worldwide: a Global Perspective* Santa Barbara: ABC CLIO

Kibreab, G (2004) 'Pulling the Wool over the Eyes of the Strangers: Refugee Deceit and Trickery in Insitutionalized settings.' *Journal of Refugee Studies* 17-1: 1-26.

Kushner, A.R. (2010) 'Kosovo and the Refugee Crisis, 1999: The Search for Patterns amidst the Prejudice' *Patterns of Prejudice* 33-3: 73-86

Malcolm, N. (1998) *Kosovo: A Short History* New York, University Press New York.

Malkki, L. H. (1995) *Purity and Exile. Violence, memory and national Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania* Chicago, Chicago University Press.

Meulen, B. van der (2010) 'The freedom to feed oneself: food in the struggle for paradigms in human rights law' in: O. Hospes & I. Hadiprayitno (red.) *Governing Food Security, Eur. Inst. for Food Law* Wageningen, Wageningen Academic Publishers: 81-103

Meulen, B. van der & Vlemminx, F. (2009) 'An adequate right to food? The Netherlands: abundant in food, wanting in law' in O. Hospes & B. van der Meulen (red.) *Fed up with the right to food* Wageningen, Wageningen Academic Publishers: 31-56

Meyer- Rochow, V.B. (2008) 'Ethnic identities, food and health' *Circumpolar Health* 57-2: 2-3

Otha, I. (2005) 'Coexisting with cultural "others": social relationships between the Turkana and the refugees at Kakuma, northwest Kenya,' in: K. Ikeya & E. Fratkin (red.) *Pastoralists and their neighbors in Asia and Africa* Osaka, National Museum of Ethnology.

Prasad, A. (2009) 'Cultural Relativism in Human Rights Discourse' *Peace Review: A Journal of Social Justice*, 19-4: 589–596

Pinstrup-Andersen, P. & Watson, D.D, II (2011) *Food Policy for Developing Countries* New York, Cornell University Press.

Rappaport, R.A (1967) '*Pigs for the Ancestors*' New Haven, Yale University Press.

Renzaho, A. (2002) 'Human Right to Food Security in Refugee Settings: Rhetoric Versus Reality' *Australian Journal of Human Rights* 8-1: 43-55

Schutter, O. de (2012) 'The right to food as a human right' beschikbaar op: <http://www.srfood.org/index.php/en/right-to-food>

Shannon, T. A. (1997) *Thematic Ethical Issues* New York, Paulist Press

Sigona, N. (2003) 'How Can a 'Nomad' be a 'Refugee'? Kosovo Roma and Labelling Policy in Italy' *Sociology* 37-1: 69–79

Sandvik, K.B. (2008) 'The physicality of legal consciousness: suffering and the production of credibility in refugee resettlement,' in: R.D. Brown & R.A. Wilson (red.) *Humanitarianism and suffering: the mobilization of empathy* Cambridge, Cambridge University Press: 223-244

Times (1999) 'Relief Camps for Africans, Kosovars Worlds Apart Aid: Workers are struck by contrasts in food, shelter and health care.' 21-05-1999.

UN General Assembly (1948) 'Universal declaration of human rights', available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3712c.html>

UN General Assembly (1966) 'International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights', *United Nations Treaty Series* 993-3, beschikbaar op: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b36c0.html>

UNHCR (2010) 'Convention and protocol relating to the refugee status', beschikbaar op: <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/3b66c2aa10.pdf>

UNHCR (2005) 'Protracted refugee situations: the search for practical solutions', beschikbaar op: <http://www.unhcr.org/4444afcb0.pdf>

UNHCR Evaluation Report (2000): 'The Kosovo refugee crisis' beschikbaar op: <http://www.unhcr.org/3ae68d19c.html>

The Sphere Project (2004) *Humanitarian Charter and Minimum Standards in Disaster Response* Oxford, Oxfam Publishing.

Turner, S. (2006) 'Negotiating authority between UNHCR and 'the people'.' *Development and Change* 37-4: 759-778.

Wernaart, B. (2009) "The plural wells of the right to food" in Hospes, O. & Hadiprayitno, I., *Governing Food Security*, Eur. Inst. for Food Law: Wageningen Academic Publishers, pp. 43-79

Ziegler, J, C. Golay, C. Mahon & S.A. Way (2008) *The Fight for the Right to Food: Lessons Learned* London, Palgrave Macmillan.